

KURESSAARE AMETIKOOL

MAJANDUSÕPETUS II

Õppematerjal

Koostaja: Liisa Mägi

Kuressaare 2011

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Sissejuhatus makroökonomikasse.....	5
1.1. Majandustsüklid.....	5
1.2. Kogunõudlus.....	7
1.3. Kogupakkumine.....	12
1.4. Makroökonomiline tasakaal.....	17
2. Rahvamajanduse arvepidamine	22
2.1. Sisemajanduse koguprodukt - SKP.....	22
2.2. Tulude ja kulude ringkäik.....	24
2.3. Sisemajanduse koguprodukti mõõtmine.....	26
2.4. Sisemajanduse koguprodukti puudused	29
2.5. Majanduskasv ja selle allikad	30
3. Tarbimine, säästmine ja investeerimine	32
3.1. Tarbimine ja säästmine.....	32
3.2. Investeerimine.....	38
3.3. Tasakaal kahesektorilises majandusmudelis.....	39
4. Eelarve- ja rahapoliitika	41
4.1. Fiskaalpoliitika.....	41
4.2. Rahapoliitika.....	44
Sõnastik.....	47
Kasutatud kirjandus	52

SISSEJUHATUS

Majandusõpetus II on ärierialade riiklikule õppekava ühe õppenädala mahus moodul. Mooduli eesmärk on õppija teadmised tarbimise, säästmise, investeerimise, rahvamajanduse arvepidamise ning eelarve- ja rahapoliitikaga seotud põhimõistetest ja seaduspärasustest. Õppija omandab oskused näha seoseid käsitlevate teemade ja äritegevuses ettetulevate probleemide vahel.

Majandusõpetus II õppematerjal vastab riikliku õppekava vastavale moodulile ning on kasutatav eelkõige ärikorralduse erialal, kuid sobib ka teistele sihtrühmadele makroökonomika aluste tundmaõppimiseks.

Majandusõpetus II õppematerjal koosneb neljast peatükist:

1. Sissejuhatus makroökonomikasse
2. Rahvamajanduse arvepidamine
3. Tarbimine, säästmine ja investeerimine
4. Eelarve- ja rahapoliitika

Õppematerjali autor on Liisa Mägi, kes töötab andmespetsialistina AS Swedbank. Liisa Mägi on õppinud Tallinna Tehnikaülikoolis rahvamajanduse erialal ning omab sotsiaalteaduste bakalaureuse ja magistrikraadi rahvamajanduses.

Käesolev õppematerjal on koostatud ESF VANKeR programmi raames Majandusõpetus II e-kursusele.

Head õppimist!

1. SISSEJUHATUS MAKROÖKONOOMIKASSE

Antud peatükis kirjeldatakse majandustsüklite teooriat, antakse ülevaade tsükli erinevate faaside tunnustest ning tutvustatakse indikaatoreid, mille abil on võimalik neid faase prognoosida. Lisaks käsitletakse antud peatükis kogunõudluse ja kogupakkumise mudelit ning analüüsitakse kogunõudlust ja –pakkumist mõjutavaid tegureid. Peatüki viimane osa keskendub makroökonomilisele tasakaalulule ning selgitab, kuidas kogunõudluse või –pakkumise muutumine majanduse tasakaalu mõjutab.

1.1. Majandustsüklid

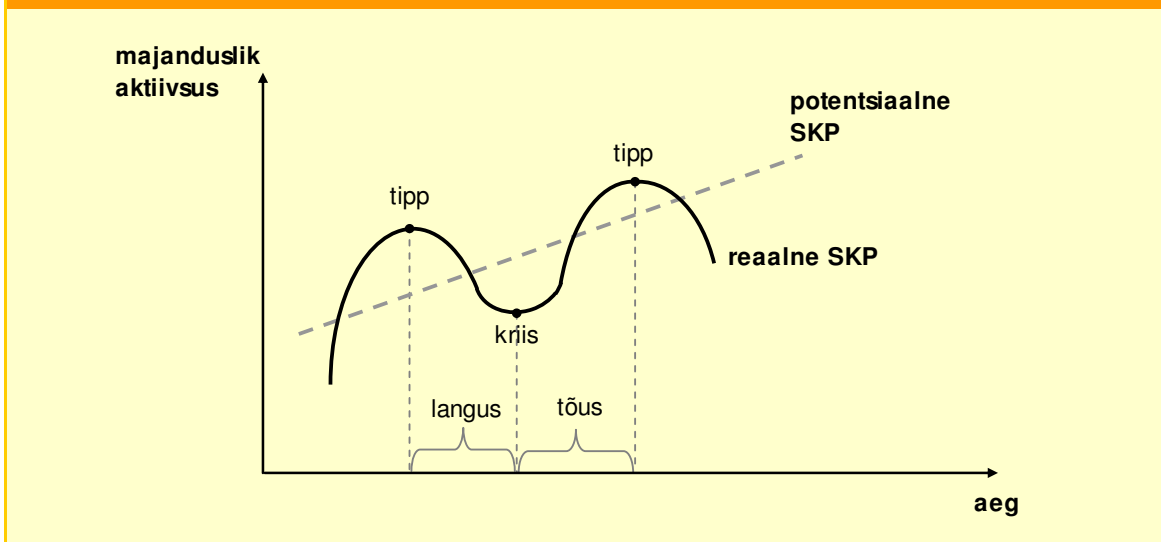
Majandustsükliks ehk **äritsükliks** nimetatakse majandusliku aktiivsuse näitajate (näiteks reaalse kogutoodangu¹ või reaalse SKP kasvutempo) perioodilist kõikumist ümber oma potentsiaalse taseme. Lisaks kogutoodangu kõikumisele toob majandusaktiivsuse muutumine kaasa erineva töötuse ja hindade taseme. Eratarbimise ja investeeringute maht, hinnatase, palgad ning intressimäärad on protsüklilised näitajad, seega muutuvad need SKPga samasuunaliselt. Töötuseäär muutub tavaliselt aga kogutoodanguga vastassuunaliselt.

Joonisel 1-1 on toodud majandustsükli neli faasi: haripunkt (tipp, buum või õitseng), langus (retsessioon), madalseis (kriis) ja tõus (ekspansioon). Haripunkt ja madalseis on majandustsükli lühiajalised tasakaaluseisundid ehk pöördepunktid. Seetõttu mõõdetakse majandustsükli kestust kas tipust tipuni või madalseisust madalseisuni. **Reaalset** ehk **tegelikku SKPd** kujutab joonisel pidevjoon, katkendjoonega on esitatud **potentsiaalne** ehk **täishõivele vastav SKP**, see on kogutoodang, mida oleks võimalik toota, kui ühiskond rakendaks kõiki oma ressursse täielikul määral. Potentsiaalset SKPd kujutav sirge näitab kogutoodangu taseme muutusi, kui majanduse areng oleks ühtlane. Majandusteoorias eeldatakse üldjuhul, et pikal perioodil majandus kasvab. Seega on potentsiaalset SKPd kujutav sirge positiivse tõusuga.

---

¹ **Sisemajanduse koguprodukt** ehk **SKP** mõõdab mingi konkreetse ajaperioodi (tavaliselt aasta) jooksul antud riigi territooriumil toodetud lõpphüviste (lõpptoodangu ja -teenuste) koguväärtust.

Joonis 1-1. Hüpotetiline majandustsükkel

Majandustsükli **tipuks** (ka **buumiks** või **õitsenguks**) nimetatakse aega majandustõusu ja –languse vahel, kus ettevõtted toodavad kas täisvõimsusega või peaaegu täisvõimsusega, tööpuudus on madal ning enamasti leiavad kõik soovijad töö. Majandustsükli tipus on töötuse asemel probleemiks pigem tööjõu puudus, mõnedes sektorites ka tootmissisendite nappus. Lisaks iseloomustab buumi kõrge investeringute ja eratarbimise tase. Kuna nõudlus on suur, siis hinnad tõusevad ning inflatsioon on tõenäoliselt kõrge.

Majanduslanguseks ehk **retsessiooniks** nimetatakse perioodi, kui kogutoodangu (SKP) langus kestab vähemalt kaks järjestikust kvartalit. Majanduslanguse faasis vähendavad tarbijad ja ettevõtted oma kulutuste taset. Tootmine väheneb, kuna tarbimine on langenud ning prognoosid tuleviku suhtes on negatiivsed. Samuti võivad ettevõtetel olla buumi ajast suured laovarud. Kuna tootmine on vähenenud, siis langeb investeringute tase ning suureneb tööpuudus. Kõrgem töötuse tase alandab tarbimist veelgi. Majanduslangus kestab tavaliselt 6 kuni 18 kuud.

Pärast langust jõuab majandus **kriisi** ehk tsükli kõige madalamasse punkti. Majanduskriisi ajal toodavad ettevõtted alla oma tootmisvõimsuse, tööpuuduse määr on väga kõrge ning paljud ettevõtted pankrotistuvad. Tsükli viimane faas on **majandustõus**. Antud etapis hakkavad tarbijate kulutused kasvama. Seetõttu suurendavad ettevõtted oma tootmise taset ning tööpuudus väheneb. Kuna tööhõive määr tõuseb, siis kasvab eratarbimine veelgi. Üldjuhul on majanduse tõusufaas pikema kestusega kui langusfaas. Enamasti kestab majanduskasv vähemalt kolm aastat.

Majandustsüklite prognoosimiseks ja analüüsimiseks kasutatakse **indikaatoreid**, mida saab lähtuvalt nende erinevast ajastatusest jagada kolme kategooriasse: juhtivad, ühtivad ning

järgnevad indikaatorid. **Ühtivad indikaatorid** muutuvad SKPga samaaegselt ning aitavad seetõttu majandustsüklit defineerida. Sellisteks näitajateks on tööhõive, majapidamiste kasutatav tulu, tööstustoodangu maht, jae- ja hulgikaubanduse käive.

Juhtivad indikaatorid (nimetatakse ka juht- või juhtivindikaatoriteks) muudavad oma suunda enne majandustsüklit ning seetõttu pööratakse neile enamasti ka kõige rohkem tähelepanu. Juhtivindikaatoritena kasutatakse näiteks selliseid muutujaid nagu keskmise tööädala pikkus tööstussektoris, uued tellimused tööstustoodangule ja materjalidele, ettevõtete võlgnevused oma tarnijatele, tellimused ehitusele ja sisseseadele, elamute ehitamiseks välja antavate ehituslubade arv, tootmissisendite hinnad, aktsiahinnad ning tarbijate ootused tuleviku suhtes. Kuigi juhtivindikaatorid muudavad oma suunda enne majandustsükli muutumist ei pruugi kõik muutused üksikutes juhtivindikaatorites tuua kaasa majandustsükli muutusi ning seetõttu tuleb neid vaadelda alati koos ühtivate ja järgnevate indikaatoritega.

Järgnevad indikaatorid muudavad oma suunda alles pärast majandustsükli faasi muutumist. Samas need on siiski olulised, kuna näitavad, kas kõikumised juhtiv- ja ühtivates indikaatorites olid juhuslikud või viitasid majandusaktiivsuse pöördepunktidele. Järgnevate indikaatoritena kasutatakse selliseid näitajaid nagu ettevõtete varude suhe müügikäibesse, tööjõu ühikkulude muutused, keskmine pankade poolt küsitav intressimäär ning väljastatud ärialaenude maht.

1.2. Kogunõudlus

Nõudlus toodete ja teenuste järele mõjutab oluliselt majanduse käekäiku. **Kogunõudluseks** nimetatakse rahvamajanduse kodutoodangut (kodumaiseid tooteid ja teenuseid), mida majandussubjektid (eraisikud, ettevõtted ja valitsus) soovivad ja on võimelised igal antud hinnatasemel tarbima. Kogunõudlust tähistatakse AD (lühend tuleneb inglisekeelsest väljendist *aggregate demand*) ning see koosneb järgmistest komponentidest:

1. **Erasektori tarbimiskulutused** (*consumption* – C) kujutavad kõiki kodumajapidamiste kulutusi kaupade ja teenuste ostmiseks.
2. **Ettevõtete investeerimiskulutused** (*investments* – I) hõlmavad investeringuid tootmisvahenditesse (tootmises kasutatavad hoonetesse, masinatesse ning seadmetesse) ja tooraine-, pooltoodete ning valmiskaupade varudesse.
3. **Avaliku sektori kulutused** (*government expenditures* – G) kaupade ja teenuste ostmiseks.

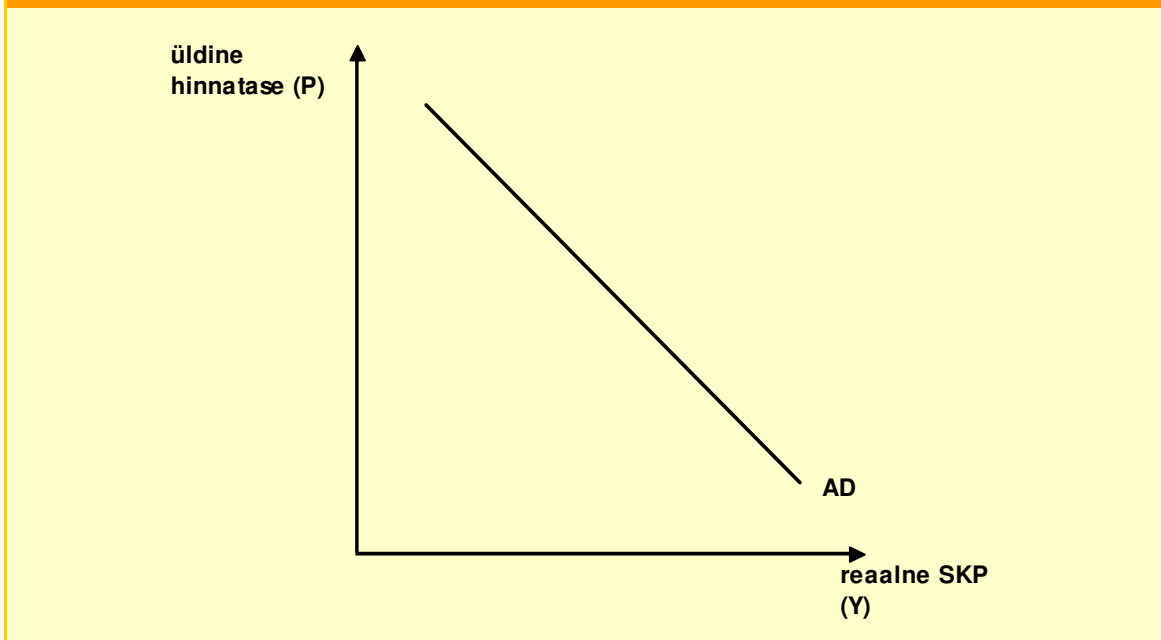
4. **Neto-** ehk **puhaseksport** ($net\ export - X_n = X - M$) näitab välismaalaste kulutusi kodumaiste kaupade ja teenuste ostmiseks, millest on maha arvestatud era- ning avaliku sektori kulutused teistes riikides toodetud kaupadele ja teenustele.

Kuna kogunõudlus sisaldab endas nõudlust kodumaiste toodete ja teenuste järele, siis tuleb erasektori tarbimiskulutustele, investeeringutele ja avaliku sektori kulutustele liita kodumaise toodangu eksport. Impordi peab antud summast lahutama, sest eelpool mainitud kulutused sisaldavad endas ka välismaistele kaupadele ja teenustele tehtud kulutusi. Seega saab kogunõudluse kirjutada lahti järgmiselt:

$$AD = C + I + G + (X - M)$$

Graafiliselt väljendab seost reaalse kogutoodangu ja üldise hinnataseme vahel **kogunõudluskõver** (vt joonis 1-2). Kõvera negatiivne tõus näitab, et mida madalam on üldine hinnatase, seda suurem on kogunõudlus, *ceteris paribus*².

Joonis 1-2. Kogunõudluskõver

Negatiivne seos üldise hinnataseme ja nõutava reaalse SKP koguse vahel on tingitud järgmistest asjaoludest:

1. **Jõukusefekt** – Üldise hinnataseme tõus vähendab rahva rikkust ning ostujõu langemise tõttu eratarbimine väheneb. Kui üldine hinnatase tõuseb, siis peavad inimesed sama tarbimise taseme säilitamiseks rohkem kulutama. Kui nende

² *Ceteris paribus* on ladinakeelne väljend, mis tähendab „teiste tingimuste samaks jäädes“.

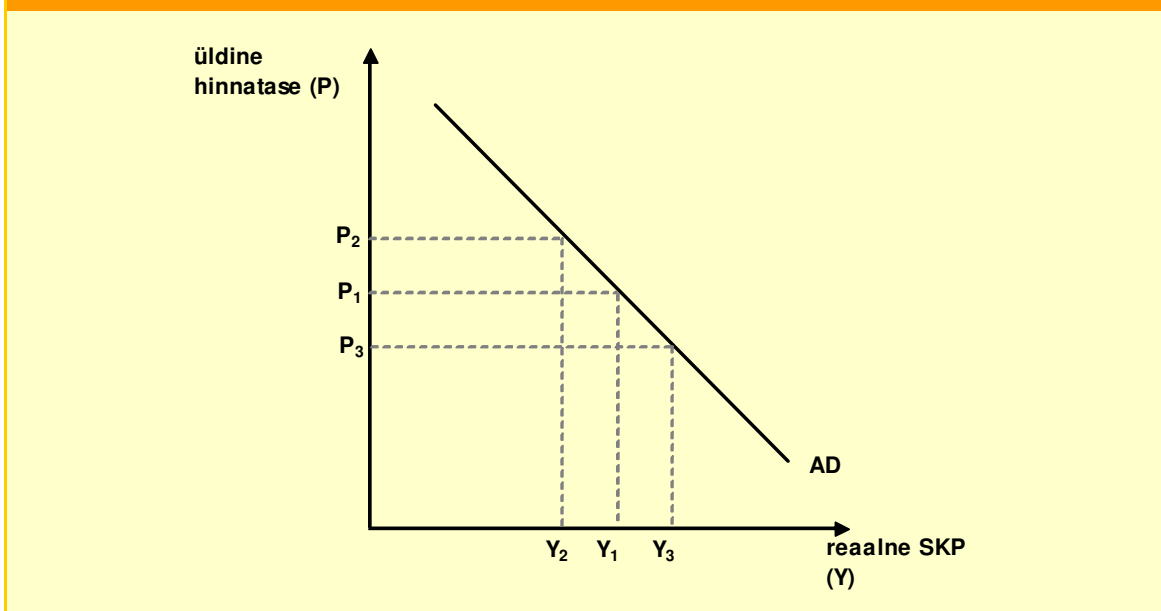
sissetulekud jäävad samaks, siis lükkavad inimesed kulutusi võimalusel edasi, kuna neil pole enam võimalik samal tasemel tarbida. Lisaks võib üldise hinnataseme tõus suurendada erasektori säästmist. Kui inimesed säästavad mingi konkreetse eesmärgiga (näiteks soovist koguda raha auto või korteri ostmiseks või laste tuleviku kindlustamiseks), siis tähendab üldise hinnataseme tõus, et neil on vaja sama eesmärgi saavutamiseks koguda rohkem raha ning seetõttu säästmine tõuseb.

2. **Intressimäära efekt** – *Üldise hinnataseme tõus tõstab intressimäärasid, mistõttu muutub laenamine kallimaks ning laenuvahendite arvel tehtavad kulutused toodetele ja teenustele vähenevad.* Kui üldine hinnatase tõuseb, siis suureneb eraisikute ja ettevõtete soov ja vajadus finantseerida oma tarbimiskulutusi laenuraha arvel. Kuna nõudlus laenude järgi tõuseb, siis tõuseb ka laenu hind (ehk reaalne intressimäär). Kuna laenamine muutub kallimaks, siis vähendavad ettevõtted ja eraisikud oma tarbimist ning seetõttu väheneb ka kogunõudlus.
3. **Välissektori asendusefekt** – *Üldise hinnataseme tõus vähendab nõudlust kodumaiste kaupade järele.* Kuna kodumaised kaubad muutuvad võrreldes välismaistega kallimaks, siis asendavad tarbijad kodumaised kaubad suhteliselt odavamateks muutunud välismaiste importkaupadega. Lisaks kodumaistele tarbijatele muudavad oma eelistusi ka välismaised tarbijad ning seetõttu väheneb nõudlus ka antud riigi eksportkaupade vastu.

Lisaks üldisele hinnatasemele mõjutavad kogunõudlust ka intressimäärad, ringluses oleva raha hulk, valuuta vahetuskurss, rikkus, maksud ja valitsuse toetused, avaliku sektori kulutused, ootused tuleviku suhtes ning majapidamiste kasutatav tulu. Muutused kogunõudluses avalduvad kahel erineval viisil:

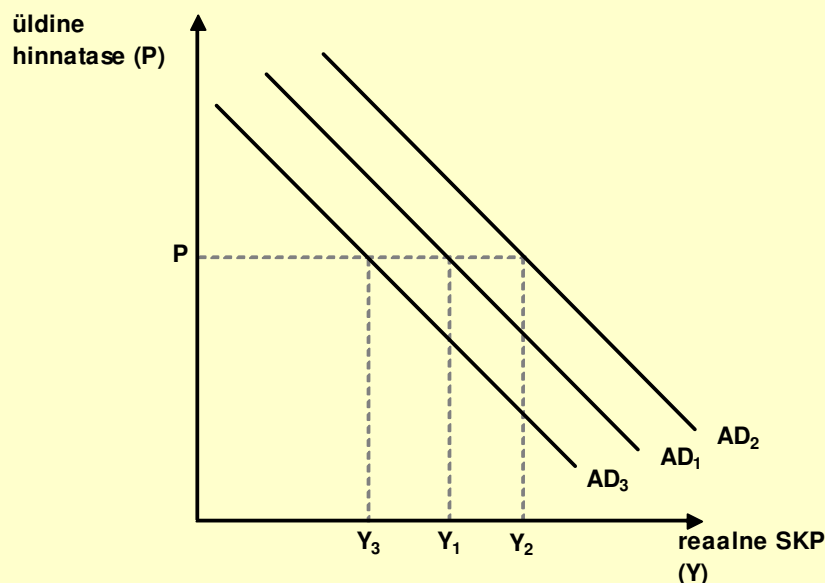
1. **Üldise hinnataseme muutus.** Üldise hinnataseme muutudes muutub nõutav toodangu kogus, kuid kogunõudluskõver jääb oma esialgsele asukohale. Seega toimub hinnataseme muutuse korral liikumine piki kogunõudluskõverat. Joonis 1-3 illustreerib üldise hinnataseme muutuse mõju nõutavale toodangu mahule. Kui esialgu on hinnataseme P_1 , siis on tarbijate poolt nõutav toodangu kogus Y_1 . Üldise hinnataseme tõus P_2 -le tähendab, et tarbijate poolt nõutav toodangu kogus langeb Y_2 -le. Hinnataseme langus P_3 -le tähendab, et nõutav toodangu kogus tõuseb Y_3 -le.

Joonis 1-3. Üldise hinnatase muutuse mõju nõutavale toodangu mahule

2. **Teiste kogunõudluse mõjurite muutus.** Kui muutub mõni teine eelpool nimetatud näitaja peale üldise hinnatase, siis toimub kogunõudluskõvera nihe. Joonis 1-4 illustreerib kogunõudluse muutuste mõju kogunõudluskõverale. Kui esialgne kogunõudluskõver on AD_1 , siis on hinnatase P tarbijate poolt nõutav toodangu kogus on Y_1 . Kui kogunõudlus suureneb, siis liigub kõver paremale (tähistagu seda olukorda joonisel AD_2), kuna tarbijad nõuavad igal antud hinnatasemel rohkem toodangut. Kui üldine hinnatase jäi samaks, siis on nõutav toodangu kogus Y_2 . Oletades, et kogunõudlus väheneb, siis liigub kogunõudluskõver vasakule, kuna tarbijad nõuavad iga antud hinnatase korral vähem tooteid ja teenuseid. Tähistagu seda olukorda joonisel kõver AD_3 , mille puhul on nõutav toodangu kogus hinnatase P korral Y_3 .

Joonis 1-4. Kogunõudluskõvera nihete mõju nõutavale kogusele

Järgnevalt on lühidalt selgitatud, kuidas erinevad tegurid kogunõudlust mõjutavad:

1. **Reaalsed intressimäärad** – Reaalsete intressimäärade tõus vähendab ettevõtete investeerimiskulutusi ning majapidamiste kulutusi kestvuskaupadele (näiteks vähenevad autode, mööbli ja uute elamute ostmiseks tehtavad kulutused), kuna laenuraha muutub kallimaks. Seega kogunõudlus väheneb, kui intressimäärad tõusevad, intressimäärade langus aga suurendab kogunõudlust.
2. **Ringluses oleva raha hulk** – Kui keskpang suurendab ringluses oleva raha hulka, siis kogunõudlus suureneb, kuna inimestel on rohkem raha, mida tarbimisele kulutada. Kui ringluses oleva raha hulka vähendatakse, siis väheneb ka kogunõudlus.
3. **Valuuta vahetuskurss** – Kui euro muutub teiste valutatade suhtes kallimaks, siis muutuvad ka Eesti eksporttooted väljaspool eurotsooni kallimaks. Samas muutub kolmandatest riikidest toodud importkaup Eesti tarbijale odavamaks. Seega asendavad tarbijad osa kodumaise toodangu importtoodetega. Sarnaselt muudab euro odavnemine meie eksportkauba väljaspool eurotsooni odavamaks ning kolmandatest riikidest toodava importkauba kallimaks, mistõttu asendavad tarbijad importkauba osaliselt kodumaise kaubaga. Seega toob euro kallinemine teiste valutatade suhtes kaasa kogunõudluse vähenemise, euro odavnemine aga suurendab kogunõudlust.
4. **Üldine rikkuse tase** – Mida suurem on inimeste käsutuses oleva vara (aktsiate, võlakirjade ning kinnisvara) väärtus, seda rohkem nad tõenäoliselt kulutavad, suurendades seega kogunõudlust. Varade väärtuse vähenemine (näiteks aktsiahindade

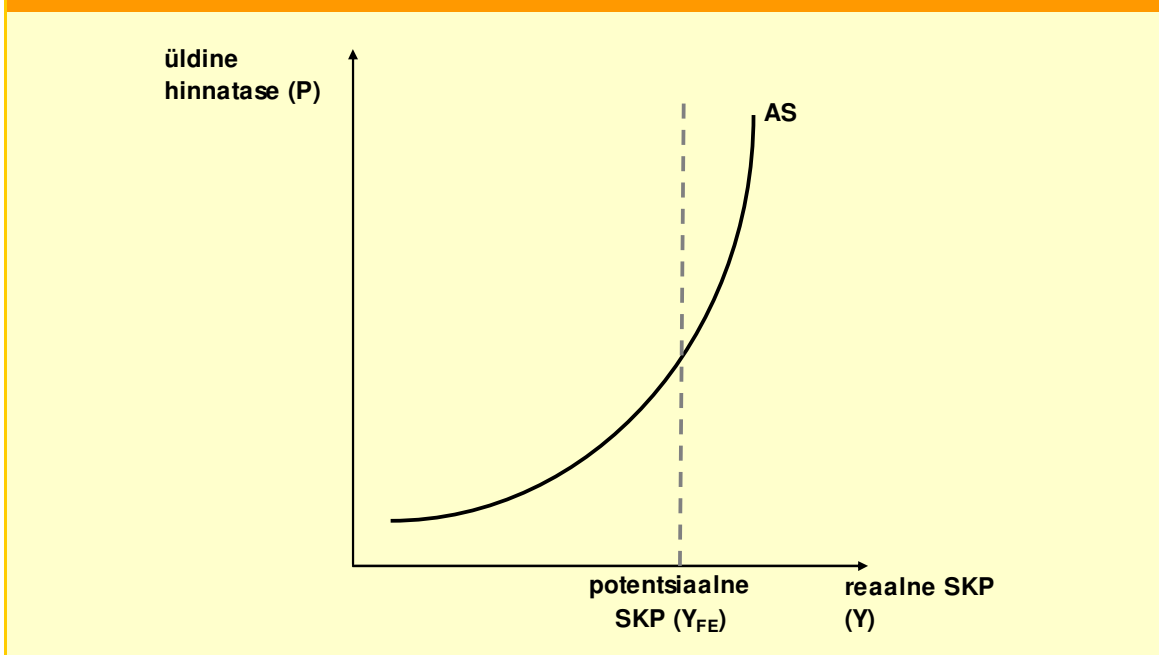
- oluline langus) seevastu muudab inimesed ettevaatlikuks ning nad vähendavad oma kulutusi. Seetõttu rikkuse vähenedes kogunõudlus langeb.
5. **Valitsuse kulutused** – Kui valitsussektor suurendab oma kulutusi toodete ja teenuste ostmiseks, siis kogunõudlus tõuseb. Kui valitsus aga kulutusi vähendab, siis langeb ka kogunõudlus.
  6. **Kasutada olev tulu** – Mida rohkem raha saavad majapidamised ja ettevõtted kulutada, seda suurem on kogunõudlus. Kasutada oleva tulu suurust mõjutavad üldine maksutase ja valitsuse poolt erasektorile tehtavad tulusiirded. Kui üldine maksutase langeb, siis erasektori kasutada olev tulu suureneb, mistõttu tõuseb ka kogunõudlus. Maksutaseme tõstmine vähendab aga kasutada olevat tulu ning kogunõudlus langeb. **Tulusiirded** on maksed, mida avalik sektor teeb indiviididele, ettevõtetele, aga ka avaliku sektori sellistele institutsioonidele, mis ei tooda kaupu ja teenuseid. Tulusiiretest moodustavad suurima osa sotsiaalkindlustusmaksed. Seega, mida suuremad on valitsussektori tulusiirded erasektorile, seda suurem on ettevõtete ja majapidamiste kasutada olev tulu. Seetõttu suurendabki tulusiirete tõstmine kogunõudlust.
  7. **Ootused tuleviku suhtes** – Kui inimesed arvavad, et tulevikus nende sissetulekud vähenevad, siis vähendavad nad tarbimist, kuna neil on vaja tuleviku jaoks säästa. Kuna ettevõtete tulubaas seetõttu langeb, siis vähendavad ka kulutused investeringutele. Seega kogunõudlus langeb, kui ootused tuleviku suhtes on negatiivsed. Kui aga ootused tuleviku suhtes paranevad, siis kogunõudlus tõuseb.

1.3. Kogupakkumine

Kogupakkumiseks nimetatakse rahvamajanduse kogutoodangut (kodumaiseid tooteid ja teenuseid), mida ettevõtted tahavad ja suudavad igal antud hinnatasemel pakkuda, *ceteris paribus*. Graafiliselt väljendab seost pakutava toodangu ja üldise hinnataseme vahel kogupakkumiskõver (vt joonis 1-5), mida tähistatakse lühenduga AS (*aggregate supply*). Kõvera positiivne tõus viitab sellele, et üldise hinnataseme tõus toob kaasa ettevõtete poolt pakutava lõpptoodangu pakkumise kasvu. Joonisel on katkendjoonega kujutatud **potentsiaalne SKP** tase (Y_{FE}), mis kujutab endast kogutoodangut, mida oleks võimalik toota,

kui ühiskond rakendaks kõiki oma ressursse täielikul määral. Reaalne SKP võib tõusta kõrgemale oma potentsiaalsest tasemest, kui töötus langeb alla loomuliku töötuse määra³.

Joonis 1-5. Kogupakkumiskõver

Kogupakkumiskõvera saab tinglikult jagada kolmeks osaks nagu illustreerib joonis 1-6. **Esimeses sektoris** (tähistatud sinisega) on majandus tunduvalt allpool oma potentsiaalset taset, valitseb tsükliline tööpuudus⁴ ning paljud tootmisvõimalused on kasutamata. Kuna ettevõtted saavad oma tootmistahte suurendada kaasates rohkem tööjõudu ja teisi tootmisressursse, ilma et toodangu ühikkulud oluliselt suureneksid, siis toob ka väga väike üldise hinnataseme tõus endaga kaasa pakutava koguse olulise suurenemise.

Punasega tähistatud **teisese sektoris** on majandus lähedal oma potentsiaalsele tasemele. Kuna tootmisvõimalused on peaaegu täielikult hõivatud, siis tõuseb täiendava toodangu valmistamise ühikkulu kiiremini. Seetõttu toob hinnataseme tõus kaasa vaid väikese muutuse kogupakkumises. Samuti tähendab täistööhõive⁵ saavutamine seda, et mida rohkem kogupakkumine suureneb, seda kõrgemaks tõuseb inflatsioon.

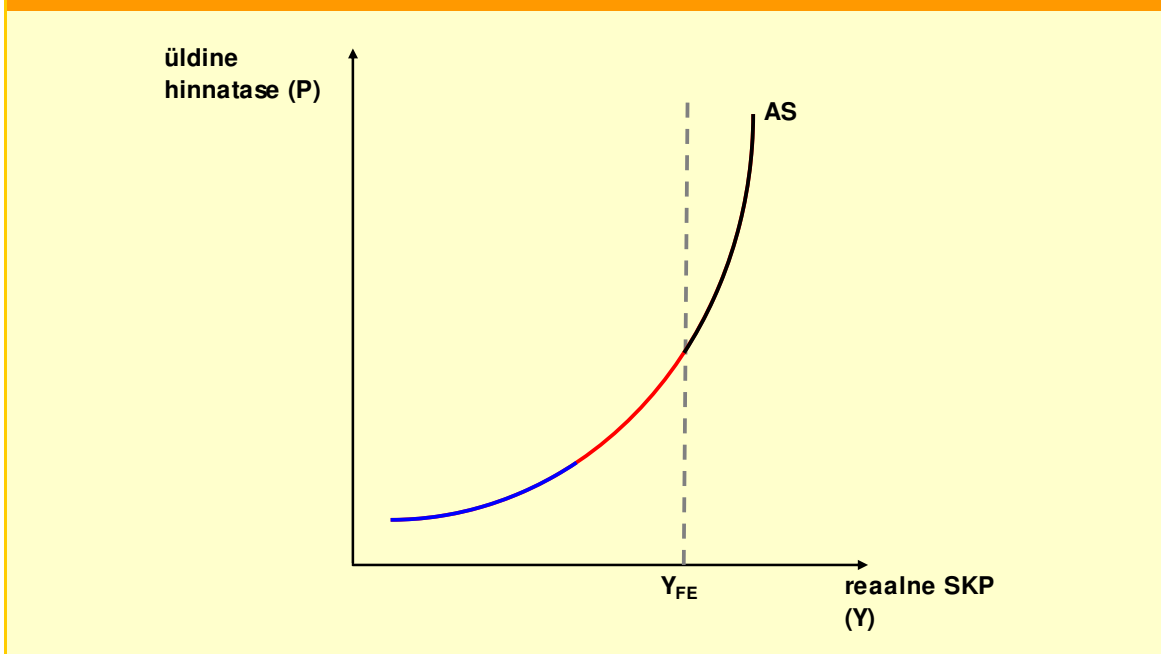
³ **Töötuse loomulik** ehk **naturaalne määr**, mida nimetatakse ka täishõive töötuse määraks, on töötuse määr, mis säilib ka majandusliku stabiilsuse perioodil. Töötuse loomuliku määra korral võrdub tegeliku kogutoodang (SKP) potentsiaalse kogutoodanguga ning töö kaotanute määr võrdub töö leidnute määraga.

⁴ **Tsüklilise töötus** on tööpuudus, mis tekib majanduslanguse ajal kui reaalne SKP langeb alla oma potentsiaalse taseme.

⁵ **Täistööhõive** on tööhõive määr, mis saavutatakse siis, kui töötuse reaalne määr võrdub töötuse loomuliku määraga. Seega leiavad kõik, kes antud palgamäära korral töötada soovivad ka töö.

Kolmandas sektoris, mis on tähistatud mustaga, on majandus üle kuumenenud. Reaalne SKP on suurem oma potentsiaalsest tasemest ning toodangu ühikkulud kasvavad väga kiiresti. Reaalse kogutoodangu edasine suurenemine eeldab seetõttu olulist üldise hinnataseme tõusu. Selles faasis töötavad tootmisettevõtted ööpäevaringselt ning töötajad teevad palju ületunde, kuid sellele vaatamata on antud olukorras tõenäoliselt tegemist tööjõu puudusega ning surve reaalpalkade tõusuks on kõrge. Samuti tõusevad hinnad antud olukorras kiiresti. Lõpuks muutub kogupakkumiskõver vertikaalseks sirgeks, kuna majandus saavutab tootmise füüsilise piiri. Tootmise füüsiline piir kujutab endast kogutoodangu mahtu, millest rohkem pole võimalik antud hetkel toota, kuna ettevõtetel pole enam töötajaid, keda juurde palgata. Samuti pole neil võimalik kaasata tootmisse rohkem sisendeid.

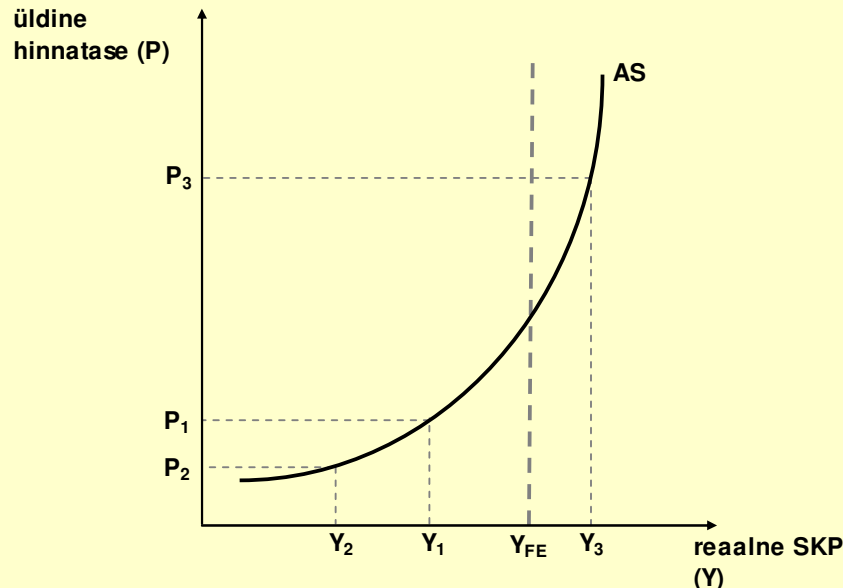
Joonis 1-6. Kogupakkumiskõvera segmendid

Muutused kogupakkumises väljenduvad kolmel erineval viisil:

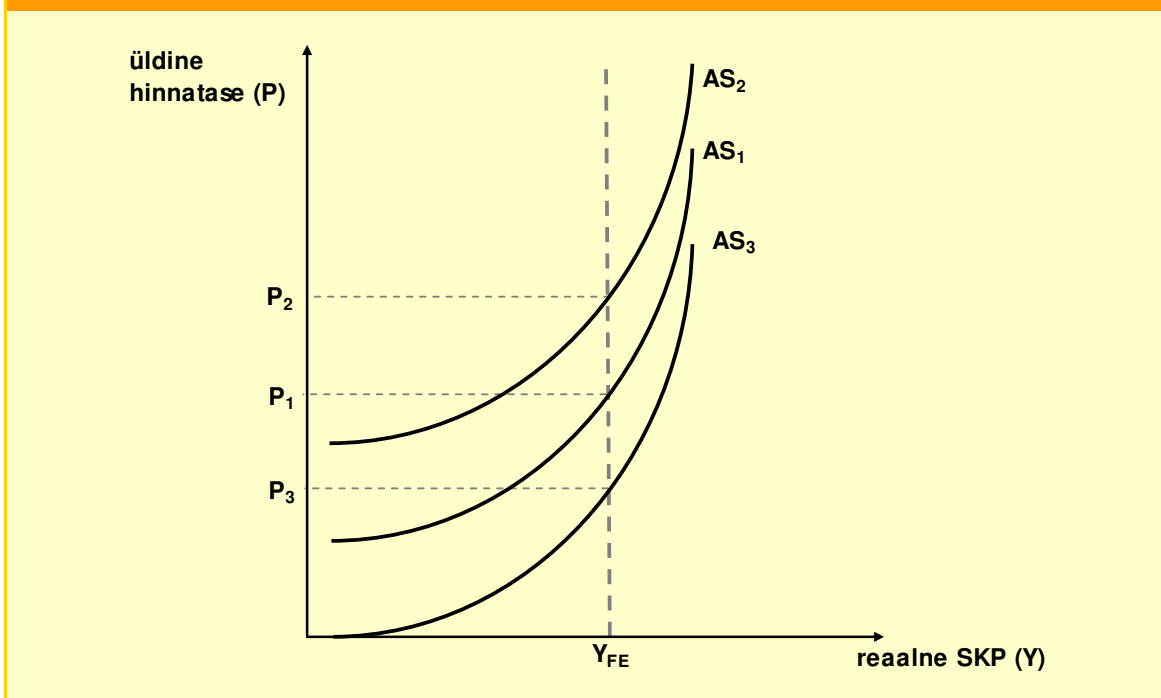
1. **Üldise hinnataseme muutus.** Üldise hinnataseme muutudes muutub tootjate poolt pakutav toodangu kogus, kuid kogupakkumiskõver jääb oma esialgsele kohale. Seega toimub hinnataseme muutuse korral liikumine piki kogupakkumiskõverat nagu illustreerib joonis 1-7. Oletame, et esialgu üldine hinnatase P_1 . Reaalne kogutoodang on siis Y_1 . Hinnataseme langus P_2 -le vähendab ettevõtete poolt pakutava toodangu koguse Y_2 -le. Hinnataseme tõus P_3 -le tähendab aga, et uus kus reaalse SKP väärtus on Y_3 . Üldise hinnataseme muutus ei mõjuta majanduse potentsiaalset SKPd, seetõttu jääb Y_{FE} hinnataseme muutudes samaks.

Joonis 1-7. Üldise hinnataseme muutuse mõju pakutavale toodangu kogusele

2. **Tootmissisendite hinna muutus.** Kui tootmissisendite hinnad (näiteks reaalpalgad, materjalide või kütuse hind) tõusevad, siis tõusevad ka tootmiskulud ning seetõttu saavad ettevõtted igal antud hinnatasemel vähem toota. Seega liigub kogupakkumiskõver vasakule üles. Graafikul 1-8 illustreerib seda nihe AS_1 -lt AS_2 -le. Kuna majanduses on endiselt sama hulk ressursse, siis tootmise potentsiaalne SKP ei muutu. Samuti jääb samaks tootmise füüsiline piir ehk SKP tase, kus kogupakkumiskõver muutub vertikaalseks sirgeks. Samas tähendab tootmissisendite hinna tõus seda, et potentsiaalne kogutoodang saavutatakse endisest kõrgema hinnataseme korral. Antud näite puhul saavutati potentsiaalne SKP esialgu hinnatasemel P_1 , kuid pärast sisendite hinna tõusu saavutab majandus oma potentsiaalse tootmismahu alles hinnataseme P_2 korral. Kui tootmissisendite hinnad aga langevad, siis nihkub kogupakkumiskõver paremale alla (antud näites positsioonile AS_3) ning potentsiaalne SKP saavutatakse madalama hinnataseme (antud juhul P_3) korral.

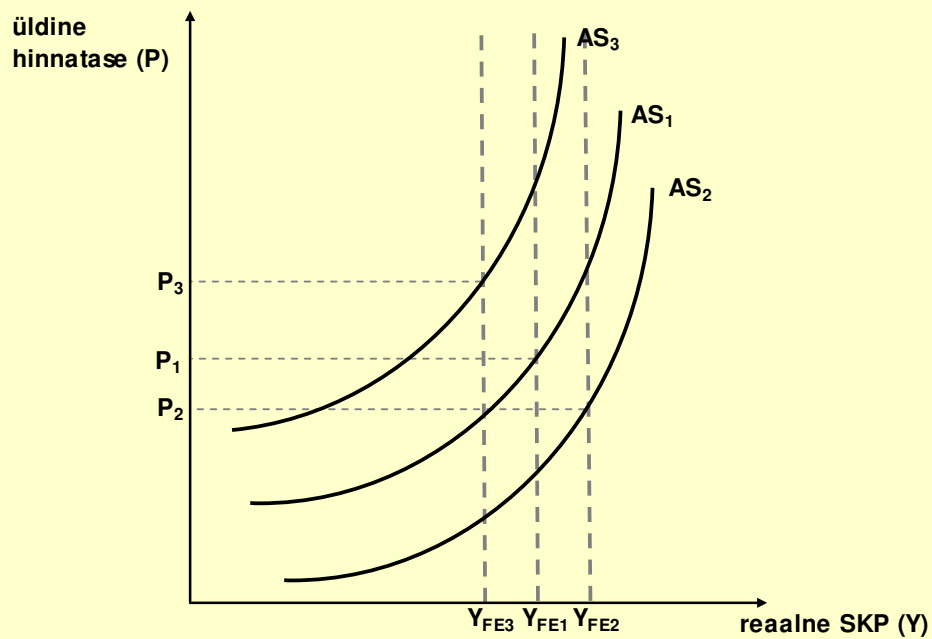
Joonis 1-8. Tootmissisendite hinna muutuse mõju kogupakkumisele

3. **Tootmissisendite koguse või kvaliteedi muutus.** Kui tootmissisendite (töajõu, kapitali või materjalide) hulk või tootlikkus (näiteks töötajate kõrgem haridustase või parem väljaõpe) tõuseb või toimub tehnoloogiline areng (näiteks arvutid muutuvad paremaks ja kiiremaks või tootmine automatiseeritakse), siis nihkub kogupakkumiskõver alla paremale. Graafikul 1-8 illustreerib seda kõvera nihe AS_1 -lt AS_2 -le. Kuna majanduse tootmisvõimalused suurenevad, siis tõuseb ka potentsiaalne SKP tasemelt Y_{FE1} tasemele Y_{FE2} . Samal ajal langeb üldine hinnatase, mille korral majandus oma potentsiaalse tootmismahu saavutab, P_1 -lt P_2 -le. Lisaks tasub tähele panna, et endisest kõrgemaks muutub ka reaalse SKP tase, mille korral muutub kogupakkumiskõver vertikaalseks. Kuigi tavaliselt liigub kogupakkumiskõver aja jooksul paremale, kuna ressursside kättesaadavus ja tootlikkus suureneb, siis võib kogupakkumine mõnikord ka väheneda. Selle põhjuseks võivad olla näiteks looduskatastroofid, nagu orkaanid, maavärinad või hiidlained. Joonisel illustreerib seda graafiku nihe üles vasakule positsioonile AS_3 . Potentsiaalne kogutoodang langeb tasemele Y_{FE3} , kusjuures selle SKP taseme saavutamiseks peab üldine hinnatase tõusma P_3 -ni.

Joonis 1-9. Tootmissisendite koguse või kvaliteedi muutuse mõju kogupakkumisele

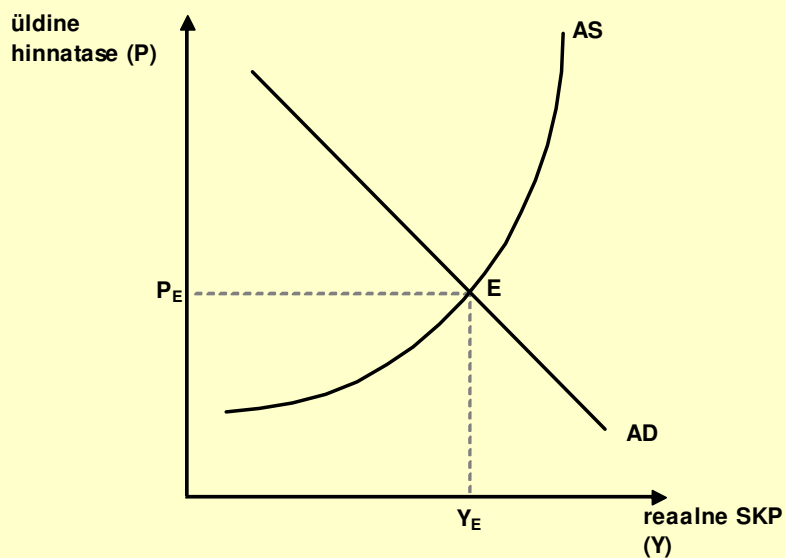

1.4. Makroökonomiline tasakaal

Makroökonomilist tasakaalu tähistab kogupakkumis- ja kogunõudluskõvera lõikepunkt.

Joonisel 1-10 on tasakaal punktis E, kus kogutoodang on Y_E ning üldine hinnatase P_E .

Joonis 1-10. Makroökonomiline tasakaal

Makroökonomilise tasakaalu korral võib mõnel turul eksisteerida puudujääke ning teistel turgudel võib pakkumine nõudlust ületada, kuid keskmiselt ostavad tarbijad kõik ettevõtete poolt pakutava antud hinnataseme korral siiski ära.

Makroökonomiline tasakaal ei pea tingimata esinema punktis, kus majandus on saavutanud täishõive. Kui tegelik kogutoodang ei vasta oma potentsiaalsele tasemele, siis esineb majanduses sisemajanduse koguprodukti ehk **SKP lõhe**, mida saab valemiga väljendada järgmiselt:

$$SKPlõhe = Y_{FE} - Y_{tegelik},$$

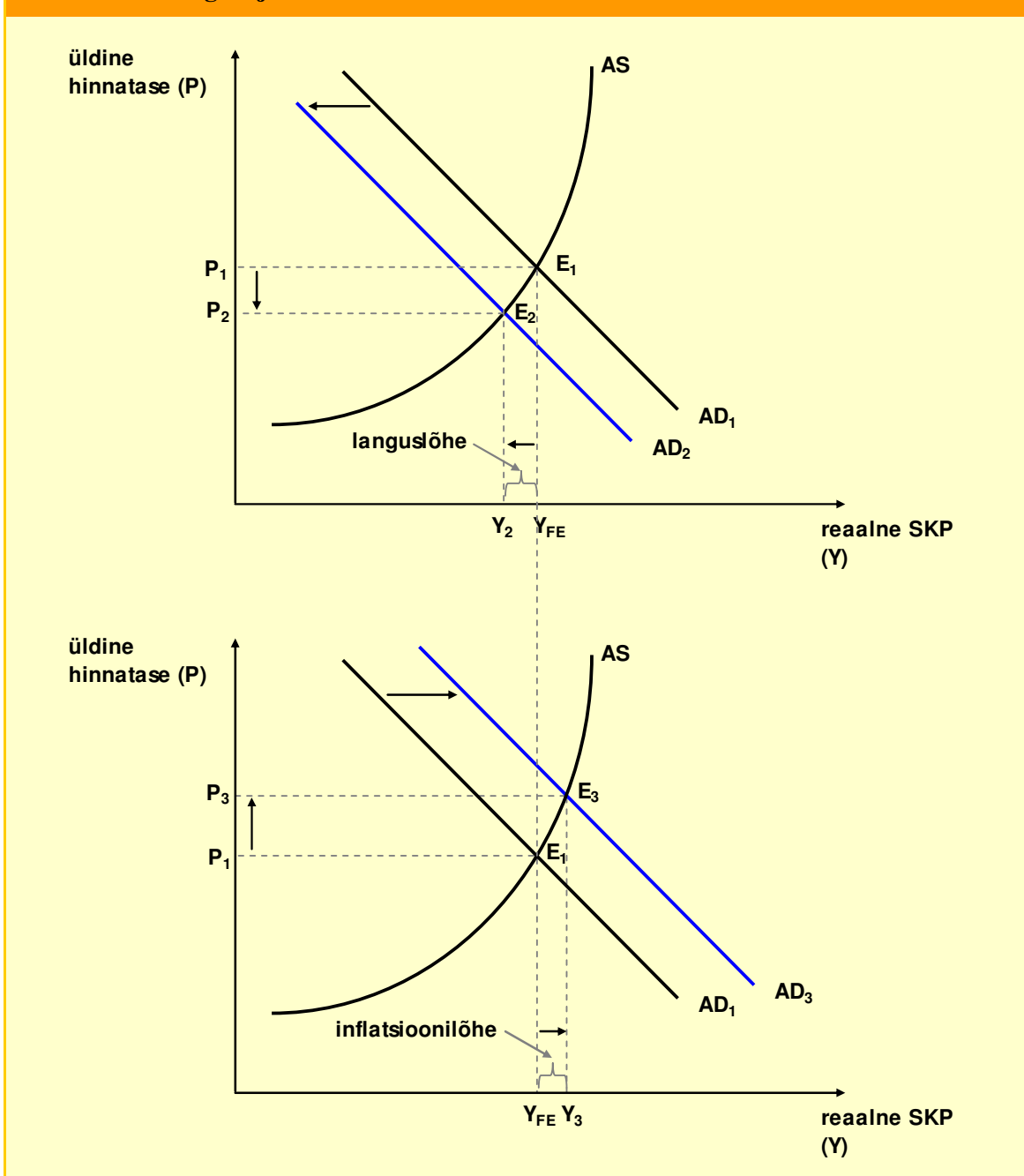
kus Y_{FE} tähistab potentsiaalset SKPd ning $Y_{tegelik}$ reaalselt kogutoodangut.

Kui majandus saavutab tasakaalu punktis, kus reaalne kogutoodang on oma potentsiaalsest tasemest madalam ($Y_{FE} - Y_{tegelik} > 0$) esineb **positiivne** ehk **avatud SKP lõhe**, mida nimetatakse ka **languslõheks**. Avatud SKP lõhe korral on tootmisressursid alakoormatud, ettevõtete tulud vähenevad ning tööpuudus kasvab. **Negatiivse** ehk **suletud SKP lõhe** (nimetatakse ka **inflatsioonilõheks**) esineb aga siis, kui tegelik kogutoodang on oma potentsiaalsest tasemest kõrgem ($Y_{FE} - Y_{tegelik} < 0$). Seega on tootmisressursid tavalisest rohkem hõivatud, esineb tööjõu puudus ning hinnad ja palgad kasvavad kiiresti.

Järgnevalt vaatame täpsemalt, kuidas SKP lõhe tekib. Joonise 1-11 ülemisel graafikul on kujutatud **kogunõudluse vähenemist** ning selle mõju makroökonomilisele tasakaalule. Oletame, et esialgu on tasakaal punktis E_1 , kus majandus on saavutanud oma potentsiaalse taseme. Kui kogunõudlus väheneb, siis on uus tasakaalupunkt E_2 . Kogunõudluse vähenemine toob kaasa ettevõtete varude ootamatu suurenemise, sest tarbijad ei ole enam nõus sama toodangukogust endise hinnaga tarbima. Varude suurenemise tõttu kärbivad firmad tellimusi ning nii tööhõive kui ka reaalne kogutoodang langeb. Samal ajal kui reaalne SKP väheneb, langeb ka üldine hinnatase P_1 -lt P_2 -le. Kuna kogunõudluse vähenemine toob kaasa reaalse kogutoodangu languse, tekib languslõhe, mida joonisel tähistab Y_{FE} ja Y_2 vahe.

Joonise 1-11 alumisel graafikul on kujutatud **kogunõudluse suurenemise** mõju majanduse tasakaalule. Joonisel on tasakaal esialgu punktis E_1 , kus kogutoodang on saavutanud oma potentsiaalse taseme. Kui kogunõudlus suureneb, siis on uus tasakaalupunkt E_3 ning kogutoodang tõuseb tasemele Y_3 . Kogunõudluse tõus toob kaasa surve hindade tõusuks. Kuna uues tasakaalupunktis toodetakse potentsiaalsest SKPst rohkem, siis on majandus ülekuumenenud ning tekib inflatsioonilõhe, mida tähistab Y_3 ja Y_{FE} vahe.

Joonis 1-11. Langus- ja inflatsioonilõhe

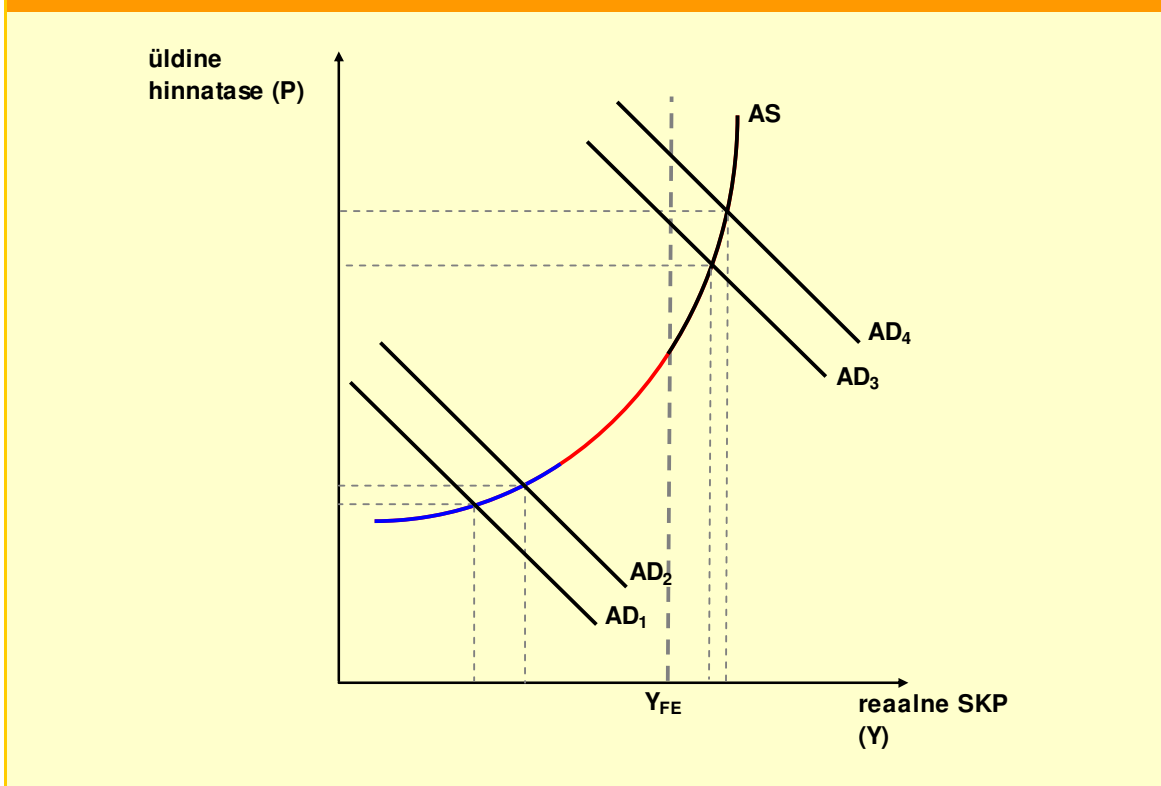

Kogunõudluse suurenemise ning sellega kaasneva hindade tõusu tõttu tekkivat inflatsiooni nimetatakse **nõudluspoolseks inflatsiooniks**. Hinnad tõusevad seetõttu, et üldine nõudlus kaupade järgi kasvab kiiremini, kui tootmine seda rahuldada suudab.

Kogunõudluse muutuse mõju kogutoodangule ja üldisele hinnatasemele sõltub sellest, millises kogupakkumiskõvera sektoris oli esialgne majanduse tasakaalupunkt ehk kui lähedal täishõivele majandus esialgu paiknes. Kui makroökonomiline tasakaal on esialgu kogupakkumiskõvera esimeses sektoris, siis on majanduses hulgaliselt kasutamata ressursse ning

tööpuudus on suur, siis toob kogunõudluse suurenemine kaasa reaalse kogutoodangu kasvu ning surve hindade tõusuks on väike. Joonisel 1-12 illustreerib seda olukorda kogunõudluskõvera nihe positsioonilt AD_1 positsioonile AD_2 . Kui aga majandus on juba saavutanud täishõive või seda isegi ületanud, siis toob kogunõudluse edasine suurenemine kaasa hinnataseme olulise tõusu, mõju reaalsele SKPle on aga peaaegu olematu. Joonisel illustreerib seda kogupakkumiskõvera nihe AD_3 -lt AD_4 -le.⁶

Joonis 1-12. Kogunõudluskõvera nihete mõju makroökonomilisele tasakaalule

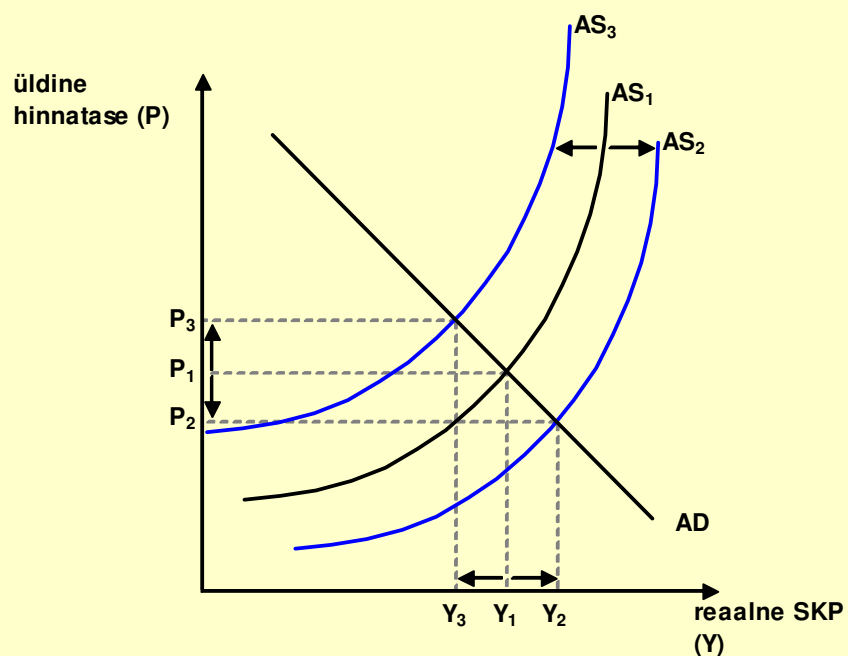
Kui **kogupakkumine väheneb** (näiteks reaalpalkade või tootmissisendite hinna tõusu tõttu), siis reaalne kogutoodang langeb, kuid üldine hinnatase tõuseb. Joonisel 1-13 väljendab kogupakkumise vähenemist kõvera nihe AS_1 -lt AS_3 -le. Reaalne kogutoodang langeb sealjuures Y_3 -le ja hinnatase tõuseb P_3 -le. Kuna reaalne SKP kogupakkumise vähenedes langeb, toob see kaasa töötuse kasvu. Seega võib majanduslanguse põhjuseks lisaks kogunõudluse vähenemisele olla ka kogupakkumise vähenemine.

⁶ Kogupakkumise suurenemise mõju esile toomiseks on kõverate nihked AD_1 -lt AD_2 -le ja AD_3 -lt AD_4 -le võrdsed.

Inflatsiooni, mille toob kaasa tootmiskulude kasvust tingitud kogupakkumise vähenemine nimetatakse **kulupõhiseks inflatsiooniks**. Kulupõhine inflatsioon esineb tavaliselt vaid siis, kui majandus on üle kuumenenud ning töötus on langenud alla töötuse loomuliku määra.

Kogupakkumise suurenemine toob kaasa reaalse kogutoodangu kasvu ning viib üldise hinnataseme alla. Joonisel kujutab kogupakkumise suurenemist kõvera nihe positsioonilt AS_1 positsioonile AS_2 . Reaalne kogutoodang tõuseb antud näite korral Y_2 -le ning hinnatase langeb P_2 -le.

Joonis 1-13. Kogupakkumiskõvera muutuste mõju makroökonomilisele tasakaalule

2. RAHVAMAJANDUSE ARVEPIDAMINE

Antud peatükis keskendutakse sisemajanduse koguproduktile ja selle arvutamise meetoditele. Lisaks selgitatakse, mille poolest erineb rahvamajanduse koguprodukt sisemajanduse koguproduktist ning mida kujutavad endast reaalne ja nominaalne SKP. Tulude ja kulude ringkäigu mudel näitab, kuidas on omavahel seotud majapidamis-, ettevõtlus-, valitsus- ja finantssektor. Lisaks oskab õpilane pärast antud teema läbimist nimetata sisemajanduse koguprodukti puuduseid. Viimases alapeatükis selgitatakse, mis on majanduskasv ja millised on selle allikad.

2.1. Sisemajanduse koguprodukt - SKP

Riigi majanduse ühe mõõdupuuna kasutatakse **sisemajanduse koguprodukti** ehk **SKPd**, mis mõõdab mingi konkreetse ajaperioodi (tavaliselt aasta) jooksul antud riigi territooriumil toodetud lõpphüviste (lõpptoodangu ja -teenuste) koguväärtust, olenemata sellest, kes on toodangu valmistamisel kasutatud tootmistegurite omanik. Seega hõlmab SKP nii residentide⁷ kui mitteresidentide toodangut, kui see on toodetud antud riigi territooriumil. SKP näitab riigi majanduse suurust ning võimaldab erinevaid riike omavahel võrrelda. Sisemajanduse koguprodukti arvestusse ei lähe tooted, mida ettevõtted teiste toodete valmistamiseks ostavad ehk tootmissisendid. Näiteks läheb SKP arvestusse küll kauplusest ostetud õunapiruka väärtus, kuid mitte selle tootmiseks kasutatud õunte, jahu ja muude koostisosade hind, kuna nende maksumus kajastub juba õunapiruka hinnas.

SKP kõrval kasutatakse mõnikord ka **rahvamajanduse koguprodukti** ehk **RKPd**, mis mõõdab mingi konkreetse riigi residentide kogutoodangut, olenemata riigist, kus see toodeti. Näiteks Ericssoni Tallinna tehase toodangu väärtus läheb küll SKP, aga mitte RKP arvestusse, sest see on toodetud Eesti territooriumil välisfirma poolt. Balti Laevaremonditehase Klaipeda tehases toodetud laevade väärtust arvestatakse küll RKP, aga mitte SKP osana, sest tegemist on Eesti firmaga, mille toodang valmib välismaal. RKP sisaldab lisaks SKP-le välismaal

---

⁷ Residentiks loetakse riigis registreeritud ettevõtet või alaliselt elavat füüsilist isikut.

teenitud esmaseid netotulusid riigi residentidele kuuluvate tootmistegurite (kapital, tööjõud) kasutamisest:

$$RKP = SKP + \text{netotulud välismaalt}$$

Esmased netotulud (netosissetulekud) on teistest riikidest saadud esmased tulud (palk koos sotsiaalkindlustusmaksudega, tootmise ja impordimaksude ja subsiidiumide vahe ning omanditulud), millest on maha arvestatud teistele riikidele maksud esmased tulud.

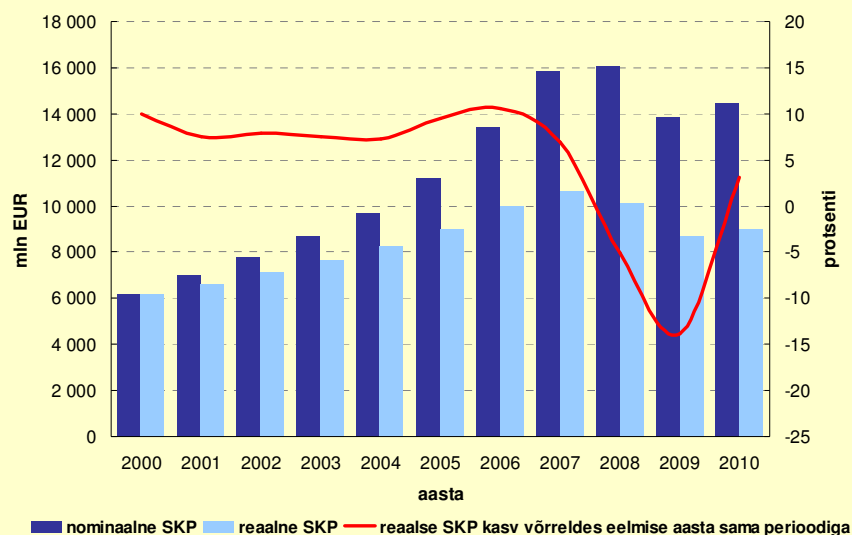
Enamasti kasutatakse majanduse mõõdupuuna sisemajanduse koguprodukti, sest SKP on tihedamalt kui RKP seotud paljude teiste majanduslike näitajatega, nagu tööhõive ja tööstustoodangu tase. Samuti on sisemajanduse koguprodukti kasutades lihtsam erinevate riikide majandusi omavahel võrrelda, sest seda kasutavad oma kogutoodangu mõõdikuna enamus maailma riike.

Majanduses eristatakse reaalselt ja nominaalselt SKPd. **Nominaalne SKP** on mõõdetud jooksevhindades ehk antud aasta hindades. **Reaalne SKP** kujutab endast aga püsivhindades (baasaasta hindades) mõõdetud SKPd ehk inflatsiooniga korrigeeritud SKPd. Reaalne SKP kirjeldab toodangu mahu muutust ning sobib seetõttu erinevate perioodide kogutoodangu, aga ka erinevate riikide kogutoodangu võrdlemiseks. Nominaalselt ja reaalselt SKPd seob omavahel **SKP deflaator** ehk hinnaindeks, mis mõõdab SKP komponentide keskmise hinna muutust baasperioodi suhtes:

$$SKP \text{ deflaator} = \frac{\text{nominaalne SKP}}{\text{reaalne SKP}} \cdot 100$$

Nominaalse ja reaalse SKP seost illustreerib joonis 2-1, kus on toodud Eesti SKP näitajad perioodil 2000-2010. Kuna Statistikaamet on võtnud reaalse SKP arvutamise aluseks (ehk niinimetatud referentsaastaks) aasta 2000, siis on nominaalne ja reaalne SKP 2000. aastal võrdsed. Graafikul on näha, et nominaalne SKP muutub palju kiiremini kui reaalne SKP. Erinevuse põhjuseks on hinnamuutused, mille tõttu tõusis nominaalne SKP eriti kiiresti perioodil 2004-2007.

Joonis 2-1. Eesti nominaalne ja reaalne SKP ning reaalse SKP muutus aastatel 2000-2010

Allikas: Eesti Statistikaamet

2.2. Tulude ja kulude ringkäik

Enne sisemajanduse koguprodukti mõõtmise juurde asumist vaatame pisut tulude ja kulude ringkäigu mudelit. Joonis 2-2 illustreerib seoseid kodumajapidamiste, ettevõtete, valitsus- ning finantssektori vahel.

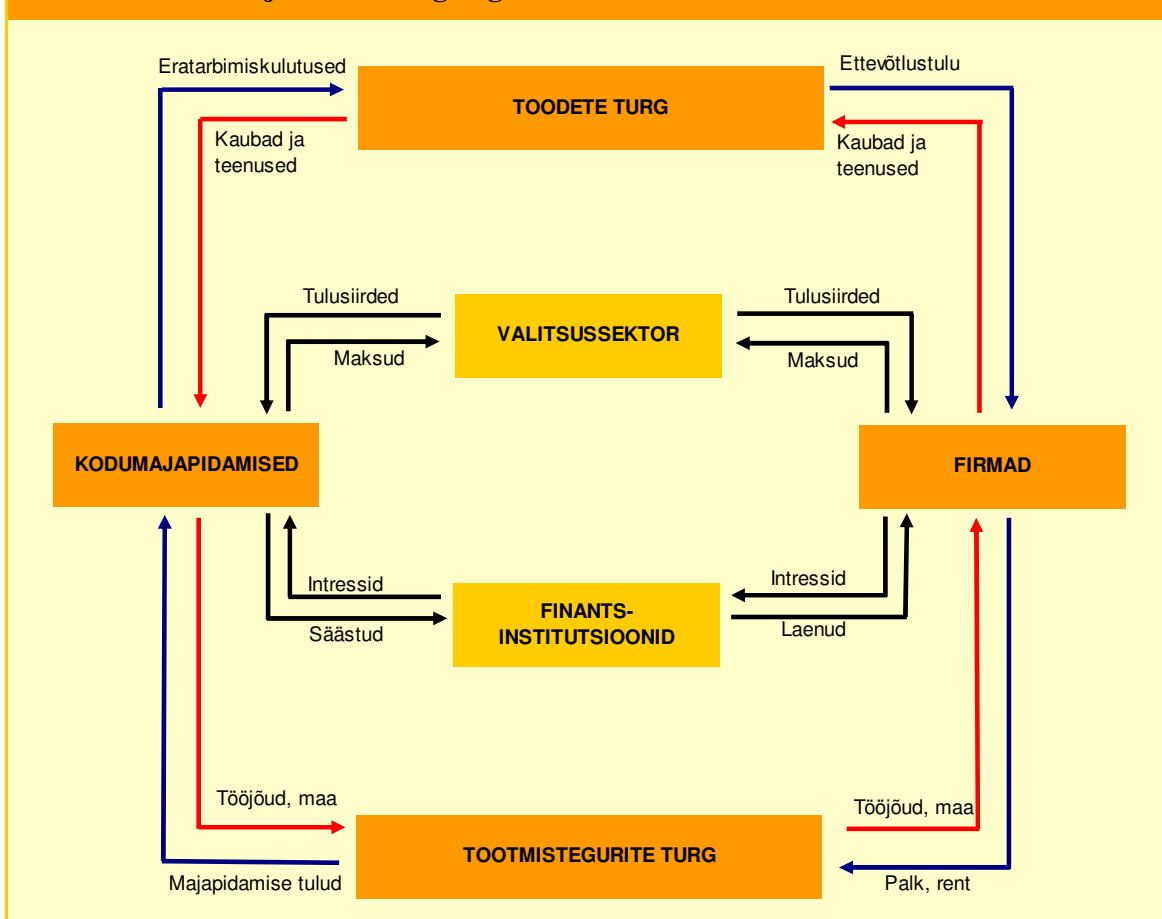
Kodumajapidamisteks nimetatakse ühise eelarvega majandavate inimeste hulka. Tavaelus kasutatakse rohkem mõisteid leibkond ja pere. Majapidamistel on majanduses kaks olulist rolli:

1. nad on **ressursiomanikud**, omades tööjõudu ning tihti ka loodusvarasid (näiteks maad) ja kapitali ning
2. nad on **tarbijad**, kuna ostavad tooteid ja teenuseid, mida ettevõtted toodavad.

Kodumajapidamised müüvad oma käsutuses olevaid ressursse (tööjõudu ja maad) tootmistegurite turul, kust firmad neid ostavad. Tasuks ressursside kasutamise eest maksavad firmad kodumajapidamistele palka ja renti. Firmade põhitegevuseks on kaupade tootmine ja teenuste osutamine. Oma kaupu ja teenuseid pakuvad nad toodete turul, kust majapidamised neid ostavad.

Joonis 2-2. Tulude ja kulude ringkäigu mudel

Tootmise ja vahetuse protsess tekitab kaks ringkäiku. Joonisel kujutavad päripäeva kulgevad sinised nooled raha liikumist majapidamistelt ettevõtetele toodete ja teenuste eest ning ettevõtelt majapidamistele tööjõu ja teiste tootmisressursside kasutamise eest. Vastupäeva kulgevad punased nooled kujutavad tootmisressursside ning toodete ja teenuste liikumist.

Tulude-kulude ringkäigu mudel ei ole täiesti suletud süsteem. Esiteks ei kuluta majapidamised kogu teenitud tulu tarbimiseks. Osa sissetulekust säästetakse ning osa läheb ka maksude tasumiseks. Lisaks ei pruugi ka ettevõtteid kogu oma toodangu ja teenuste müügist saadud tulu kulutada tootmistegurite ostuks. Ka ettevõtteid maksavad makse ning samuti võivad nad osa teenitud tulust säästa. Seega kujutavad maksud ja säästud **väljavoogu** ringkäigu mudelist.

Tulude ja kulude ringkäigu mudelis esineb ka tulu **sissevoog** investeringute ja avaliku sektori kulutuste näol. Ettevõtteid laenavad finantsinstitutsioonidelt raha ning ostavad selle eest kapitalikaupu. Lisaks sellele kulutab ka avalik sektor raha makstes ettevõtetele ja

kodumajapidamistele tulusiirded⁸ ning ostes ressursiturgudelt tööjõudu ja toodanguturgudelt kaupu ja teenuseid, suurendades seega kodumajapidamiste ja ettevõtete tulutaset. Kui tulu sisse- ja väljavoog toimuvad üheaegselt sõltub nende mõju üldisele tulutasemele nende suhtelisest suurusest. Kui sisse- ja väljavoog on võrdsed, siis on majandus tasakaalus.

2.3. Sisemajanduse koguprodukti mõõtmine

SKP mõõtmiseks on kolm meetodit: kulutuste, sissetulekute ja tootmismeetod. Kuna tegemist on ühe ja sama suuruse mõõtmisega, siis peavad kõigil meetodil leitud SKP väärtused olema võrdsed. Järgnevates alapeatükkides on SKP arvutamise meetodeid täpsemalt kirjeldatud.

Kulutuste ehk tarbimise meetod

Kulutuste (tarbimise) meetodi puhul liidetakse SKP leidmiseks kõik lõpptoodangu ostmiseks tehtud kulutused. **Kogukulutused** (*aggregate expenditures*) hõlmavad endas kulutusi kodumaistele toodetele ja teenustele, mida inividid igal tulutasemel soovivad teha:

1. **Erasektori tarbimiskulutused** (*consumption - C*) kujutavad kõiki kodumajapidamiste kulutusi kaupade ja teenuste ostmiseks.
2. **Ettevõtete investeerimiskulutused** (*investments - I*) hõlmavad investeringuid tootmisvahenditesse (tootmises kasutatavad hoonetesse, masinatesse ning seadmetesse) ja tooraine-, pooltoodete ning valmiskaupade varudesse.
3. **Avaliku sektori kulutused** (*government expenditures - G*) kaupade ja teenuste ostmiseks.
4. **Neto- ehk puhaseksport** (net export - $X_n = X - M$) näitab välismaalaste kulutusi kodumaiste kaupade ja teenuste ostmiseks, millest on maha arvestatud era- ning avaliku sektori kulutused teistes riikides toodetud kaupadele ja teenustele.

Kuna sissemajanduse koguprodukt sisaldab kulutusi mingi riigi territooriumil toodetud kaupade ja teenuste ostmiseks, siis tuleb erasektori tarbimiskulutustele, investeringutele ja avaliku sektori kulutustele liita kodumaise toodangu eksport. Impordi peab antud summast

---

⁸ Tulusiirded on maksed, mida avalik sektor teeb inivididele, ettevõtetele, aga ka avaliku sektori sellistele institutsioonidele, mis ei tooda kaupu ja teenuseid. Tulusiiretest moodustavad suurima osa sotsiaalkindlustusmaksed. Tulusiirded kujutavad endast tulude ümberjaotamist. SKP arvestusesse tulusiirdeid aga ei lähe, kuna neid ei kasutata otseselt kaupade ja teenuste tootmiseks.

lahutama, sest eelpool mainitud kulutused sisaldavad endas ka välismaistele kaupadele ja teenustele tehtud kulutusi.

Seega võib SKP arvutamise valemi kulutuste (tarbimise) meetodil kirjutada lahti järgmiselt:

$$SKP = AE = C + I + G + (X - M)$$

Tabelis 2-1 on toodud Eesti SKP tarbimise meetodil 2010. aastal. Kõige suurema osa, 48,28 protsenti SKP-st moodustasid 2010. aastal eratarbimiskulutused, neile järgnesid valitsussektori lõpptarbimiskulutused, mille osakaal SKP-st oli 20,60%, ja investeerimiskulutused 19,97 protsendilise osakaaluga. Netoeksport moodustas SKP-st 6,68 protsenti. Kokku oli SKP 2010. aastal 14,5 miljardit eurot.

Tabel 2-1. Eesti SKP tarbimise meetodil 2010. aastal (jooksevhindades)

Tarbimise komponendid	mln EUR	% SKP-st
Eratarbimiskulutused	7 000.34	48.28
Valitsemissektori lõpptarbimiskulutused	2 987.43	20.60
Kodumajapidamisi teenindavate kasumitaotluseta institutsioonide lõpptarbimiskulutused	196.65	1.36
Investeerimiskulutused	2 896.50	19.97
Netoeksport	968.87	6.68
Statistiline vahe	451.14	3.11
SKP turuhindades	14 500.93	100.00

Allikas: Allikas: Eesti Statistikaamet

Sissetulekute ehk tulumeetod

Sissetulekute ehk tulumeetodi puhul leitakse SKP kõigi antud riigis tegutsevate majandusagentide sissetulekute summa. Seega liidetakse SKP leidmiseks järgmised näitajad:

1. **palgad** (*wages – W*) – inimeste tasu tehtud töö eest;
2. **renditulud** (*rent – rt*) – tasu tootmistegurite kasutamise eest;
3. **intressid** (*interest – r*) – tasu raha kasutamise eest ning
4. **kasum** (*profits – Π*) – ettevõtete omanike tulu.

Lisaks eelpool nimetatud erinevat liiki sissetulekutele tuleb SKP leidmiseks liita veel kaks näitajat:

1. **amortisatsioon** ehk **põhivara kulum** (*depreciation – D*) ning
2. **kaudsed netomaksud** (*indirect taxes – T_i*).

Amortisatsioon on summa, mille võrra seadmed ja masinad vananedes oma väärtus kaotavad. Kuigi amortisatsioon pole ühegi ülalpool nimetatud näitaja osa, sisaldub see toodetud kaupade ja osutatud teenuste väärtuses ning tuleb seetõttu SKP arvutamisel arvesse võtta.

Kaudsed maksud on kaupadele ja teenustele kehtestatud maksud, mida tarbija maksab vaid siis, kui ta neid konkreetseid tooteid ja teenuseid tarbib. **Otsesed maksud** on seevastu maksud, mis ei sõltu tarbimisest ning mida makstakse otseselt teenitud tulude, omandi või palgafondi pealt. Näiteks aktsiisi- ja käibemaks on kaudsed maksud; tulumaks, sotsiaalmaks ja maamaks aga otsesed maksud.

Ka kaudsed maksud moodustavad sarnaselt amortisatsioonile osa kaupade ja teenuste lõpphinnast, kuid ei sisaldu ei palkades, rendis, intressituludes ega kasumis. Seetõttu tuleb kaudsed maksud sissetulekutele liita. Samal ajal tuleb kaudsetest maksudest lahutada subsiidiumid, kuna need on küll osa sissetulekutest, kuid mitte osa lõpptoodangu ega – teenuste väärtusest.

Seega võib SKP arvutamise valemi sissetulekute ehk tulumeetodil kirjutada lahti järgmiselt:

$$SKP = W + rt + r + II + D + T_i$$

Tabelis 2-2 on toodud Eesti SKP sissetulekute meetodil 2010. aastal. SKP komponentide osakaal oli järgmine: hüvitised töötajatele 46,76%, tegevuse ülejääk ja segatulu (kasum, rent, intressid) 26,17%, põhivara kulum (amortisatsioon) 15,34% ja netomaksud 11,74% SKP-st. SKP kokku oli 2010. aastal 14,5 miljardit eurot.

Tabel 2-2. Eesti SKP sissetulekute meetodil 2010. aastal (jooksevhindades)

Sissetuleku liik	mln EUR	% SKP-st
Hüvitised töötajatele	6 780.58	46.76
Põhivara kulum	2 224.07	15.34
Netomaksud	1 701.76	11.74
Tegevuse ülejääk ja segatulu	3 794.52	26.17
SKP turuhindades	14 500.93	100.00

Allikas: Allikas: Eesti Statistikaamet

Tootmise ehk lisandväärtuse meetod

Tootmise ehk lisandväärtuse meetodil leitakse sisemajanduse koguprodukt ettevõtetes toodetud lisandväärtuste summana, millele on liidetud netotootemaksud, mida ei ole otseselt kogutoodangu väärtustamisel arvestatud. Ettevõttes toodetud **lisandväärtus** on võrdne turuhindades kogutoodanguga, millest on lahutatud maha tootmissisendite väärtus.

Tabelis 2-3 on toodud Eesti SKP tootmise meetodil 2010. aastal tegevusalade lõikes. Kõige suurema osakaalu lisandväärtusest, 20,10% andis 2010. aastal kinnisvara, rentimine ja äritegevus, sellele järgnes elektrienergia, gaasi- ja veevarustus 16,75 protsendiga ning hulgi- ja jaekaubandus 12,42 protsendiga. Lisandväärtus kokku oli 2010. aastal 12,69 miljardit eurot. SKP leidmiseks tuleb lisandväärtusele liita ka netotootemaksud, sest kuigi need otseselt

lisandväärtust ei anna, siis sisalduvad need kaupade ja teenuste hinnas. Netotootemaksud kokku olid 2010. aastal 1,8 miljardit eurot ning SKP turuhindades 14,5 miljardit eurot.

Tabel 2-3. Eesti SKP tootmise meetodil 2010. aastal (jooksevhindades)

Tegevusala	mln EUR	% lisandväärtusest
Põllumajandus ja jahindus	249.24	1.96
Metsamajandus	155.79	1.23
Kalapüük	36.37	0.29
Mäetööstus	173.60	1.37
Töötlev tööstus	2 126.07	16.75
Elektrienergia-, gaasi- ja veevarustus	579.96	4.57
Ehitus	722.94	5.70
Hulgi- ja jaekaubandus; mootorsõidukite ja kodumasinade remont	1 575.94	12.42
Hotellid ja restoranid	172.79	1.36
Veondus, laondus ja side	1 451.07	11.43
Finantsvahendus	472.70	3.72
Kinnisvara, rentimine ja äritegevus	2 551.35	20.10
Avalik haldus ja riigikaitse; kohustuslik sotsiaalkindlustus	903.70	7.12
Haridus	634.32	5.00
Tervishoid ja sotsiaalhoolekanne	481.23	3.79
Muu ühiskonna-, sotsiaal- ja isikuteenindus	404.75	3.19
Lisandväärtus kokku	12 691.81	100.00
Netotootemaksud	1 809.12	12.48
SKP turuhindades	14 500.93	-

Allikas: Allikas: Eesti Statistikaamet

2.4. Sisemajanduse koguprodukti puudused

Sisemajanduse koguprodukt mõõdab küll riigi majanduse suurust, kuid ei väljenda seal elavate inimeste heaolu. Järgnevalt on toodud mõned SKP puudused:

1. **SKP ignoreerib enamust kodumajapidamistes tehtavast tööst** – Inimesed toodavad palju erinevaid tooteid ning osutavad teenuseid, mida nad ei müü. Ühtegi nendest hüvistest sisemajanduse koguprodukti arvutamisel ei arvesta. Näitena sobib siia vanavanemate poolt osutatav lastehoiuteenus või sellised majapidamistööd nagu söögitegemine, koristamine ja muru niitmine, kui need tehakse ühe majapidamise piires. Samas, kui need teenused sisse osta, siis lähevad need SKP arvestusse. Ka kodudes kasvatatavate kartulite, tomatite ja kurkide või toodetud mahlade ja mooside väärtust SKPs ei arvestata. Samu toiduaineid poest ostes me tarbijatena aga suurendame sisemajanduse koguprodukti. Näiteks Suurbritannias moodustab kodumajapidamiste tasuta tehtav töö kuni 40% SKPst.

2. **SKP ei vahet elukvaliteeti halvendavate ja parandavate tegevuste vahel** – Sisemajanduse koguprodukti suurendavad ka sellised tegevused, mis halvendavad otseselt inimeste elukeskkonda. Näiteks uue avamaakaevanduse rajamine mõne asula lähedale halvendab oluliselt seal elavate inimeste elukvaliteeti tekitades müra- ja õhureostuse, hävitades looduskeskkonna ning rikkudes veerežiimi. Samas suurendab kaevanduse rajamine riigi SKP-d. Mõnikord võib SKP suureneka ka lihtsalt kaotatud taseme taastamisel, näiteks loodusõnnetuste järel tehtavate ülesehitustööde tõttu.
3. **SKP ei arvesta varimajanduse toodangu väärtust** – Eesti Konjunktuuriinstituudi uuringu alusel moodustasid teadlikult niinimetatud mustalt turult ostetud kaupade ja teenustele tehtud kulutused elanike kogukulutustest 2010. aastal 9%. Teenustest tasuti mustalt enamasti eluaseme remondi- ja ehitusteenuste ning õmblustööde eest, toodetest osteti illegaalselt kõige enam küttepuid.
4. **SKP ei võimalda hinnata kaupade kvaliteedi muutumist** – SKP arvestab vaid kaupade hinda. Seega, kui auto hind jääb samaks, kuid selle tootmiseks kasutatakse madalama kvaliteediga materjale (asendades näiteks mõned detailid vähem vastupidavate osadega), siis sisemajanduse koguproduktis see muutus ei väljendu. Tarbijatele võib küll jääda mulje, et nad saavad auto sama hinna eest, mis varem, kuid tegelikult on auto kvaliteet halvem ning ka hind peaks seetõttu madalam olema. Samuti ei arvesta SPK tehnoloogia arengut. Näiteks muutub elektroonika tehnoloogia kiire arengu tõttu odavamaks ning seetõttu võib sama raha eest saada palju võimsama arvuti kui vaid paar aastat tagasi.
5. **SKP ei näita tulude ebavõrdsust** – SKP ei näita, kuidas on rahvuslik rikkus inimeste vahel jaotunud. Kuigi kahel riigil võib sisemajanduse koguprodukt olla võrdne, siis ei pruugi see tähendada, et inimestel on nendes riikides võrdselt hea elada.
6. **SKP arvestusse ei lähe kasutatud kaupade müük** – Kuna kasutatud kaupade müük riigi rikkust ei kasvata, siis arvestatakse SKPs vaid uute toodete väärtust.

2.5. Majanduskasv ja selle allikad

Kuigi majanduses esineb tõuse ja langusi, siis pikas perspektiivis majandus siiki kasvab. **Majanduskasvu** all mõistetakse riigi rikkuse pikaajalist suurenemist ning selle kõige paremaks mõõdupuuks on reaalse kogutoodangu (SKP) kasv, mida joonisel 2-1 illustreerib reaalse SKP muutus võrreldes eelmise aasta sama perioodiga. Näiteks USAs oli perioodil

1900 kuni 1990 keskmine reaalse SKP kasvutempo 3,1 protsenti aastas. Lisaks kasutakse majanduskasvu mõõtmiseks ka selliseid näitajaid nagu **SKP per capita** ehk riigi sisemajanduse koguprodukt ühe inimese kohta ja tootmine ühe inimese kohta.

Kuna erinevate riikide majandusnäitajate võrdlemisel võib ametliku valuuta vahetuskursi rakendamine tuua kaasa eksitavaid tulemusi, on võetud kasutusele ostujõu pariteedi mõiste. Tavaliselt on arengumaade valuutade sisemine ostujõud suurem, kui seda väljendab ametlik vahetuskurs. **Ostujõu pariteet** on tingimus, mille järgi on valuuta ostujõud nii sise- kui välismaal võrdsed. Seega väljendab ostujõu pariteet valuuta tegelikku ostujõudu.

Majanduskasv sõltub majanduse potentsiaalset toota tooteid ja teenuseid. Seega mõjutavad majanduskasvu järgmised näitajad:

1. **Ressursside hulk** – Ettevõtete käsutuses oleva tööjõu, kapitali ja loodusressursside hulk mõjutab võimaliku toodangu ja pakutavate teenuste hulka ning seega ka SKPd. Mida rohkem ressursse on ettevõtetel võimalik kasutada, seda suurem on tootmispotentsiaal.
2. **Ressursside kvaliteet** – Ressursside kvaliteeti mõõdetakse **tootlikkusega**, mis kujutab endast valmistatud toodete ja pakutud teenuste hulka ühe sisendühiku (näiteks aeg, kapital, inimkapital) kohta. Mida suurem on tootlikkus, seda rohkem on võimalik antud tootmisressursside hulgaga toota ning seda suurem on potentsiaalne SKP. Inimkapitali puhul kasutatakse tootlikkuse asemel ka tööviljakuse mõistet. **Tööviljakuse** all mõistetakse ühes ajaühikus (näiteks tunnis või päevas) toodetud toodangu hulka ühe inimese kohta. Kuna tööjõud on olulisim tootmissisend, siis on suurenev tööviljakus peamine tegur, mis mõjutab reaalse SKP kasvu.
3. **Tehnoloogilised uuendused** – Kui tehnoloogia areneb, siis suudavad ettevõtted toota sama ressursside hulgaga rohkem kaupu. Üheks tuntumaks tehnoloogiliseks uuenduseks on Henri Fordi poolt kasutusele võetud montaažiliin. Tehnoloogiline progress eeldab aga investeerimist uurimis- ja arendustegevusse.
4. **Efektiivsuse kasv** – Mida efektiivsemalt ettevõtted oma kasutuses olevaid ressursse rakendavad, seda rohkem on nad võimelised tootma. Seega, kui ettevõtted suudavad viia juhtimises või oma tegevuses läbi muudatused, mille tagajärjel väheneb tootmisjäakide hulk, suureneb ka riigi potentsiaalne kogutoodang.

3. TARBIMINE, SÄÄSTMINE JA INVESTEERIMINE

Me elame ühiskonnas, kus tarbimisest on kujunenud omaette elustiil ning kus inimesed mõõdavad oma heaolu nende omanduses olevate asjade järgi. Järgnevas peatükis selgitatakse, kuidas tarbimist ja säästmist mõõdetakse, mida kujutab endast tarbimisfunktsioon ning millised on tarbimist ja säästmist mõjutavad tegurid. Samuti selgitatakse, kuidas investeeringud jagunevad ning millega on lihtsas majandusmudelis määratud tasakaal. Antud peatükis vaadeldakse kahesektorilist majandusmudelit, mis sisaldab endas vaid ettevõtteid ja kodumajapidamisi. Seega valitsussektorit ega välismaad edaspidises analüüsis ei käsitleta.

3.1. Tarbimine ja säästmine

Tarbimine (*consumption* – C) kujutab endast isikute vajaduste rahuldamiseks tehtud kulutusi toodete ja teenuste ostmiseks. Kuna teatud esmavajadused säilivad indiviididel ka siis, kui nende poolt kasutatav tulu võrdub nulliga, siis on võetud kasutusele **autonoomse tarbimise** mõiste. Autonoomne tarbimine ei muutu, kui kasutatav tulu muutub. Seevastu **tuletatud** ehk **indutseeritud tarbimine** sõltub otseselt isikute kasutatavast tulust.

Kasutatav tulu (*disposable income* – Y_d) on tulu, mida indiviidid saavad tarbimiseks ja säästmiseks kasutada, seega on indiviidide kogutuludest lahutatud maksud ja liidetud toetused. Makroökoonoomika kõige lihtsamal, kahesektorilises mudelis, on kasutatav tulu võrdne kogutuluga.

Tarbimiskulutuste sõltuvust isikute kasutatavast tulust näitab **tarbimisfunktsioon**:

$$C = C_0 + cY_d,$$

kus C on tarbimine, C_0 kasutatavast tulust sõltumatu autonoomne tarbimine ja cY_d indutseeritud tarbimine. Parameeter c väljendab antud funktsioonis **tarbimise piirkalduvust** (*marginal propensity to consume* - MPC), mis näitab, kui suur osa kasutatava tulu ühest lisaeurost kulutatakse tarbimiseks. Võrrandina võib tarbimise piirkalduvust väljendada järgmiselt:

$$c = MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y_d},$$

kus Δ väljendab muutu.

Seega, kui näiteks kasutatav tulu kasv 500 eurolt 600 euroni toob kaasa tarbimise kasvu 425

eurolt 500 euroni, siis on tarbimise piirkalduvus $c = \frac{\Delta C}{\Delta Y_d} = \frac{500 - 425}{600 - 500} = \frac{75}{100} = 0,75$, mis

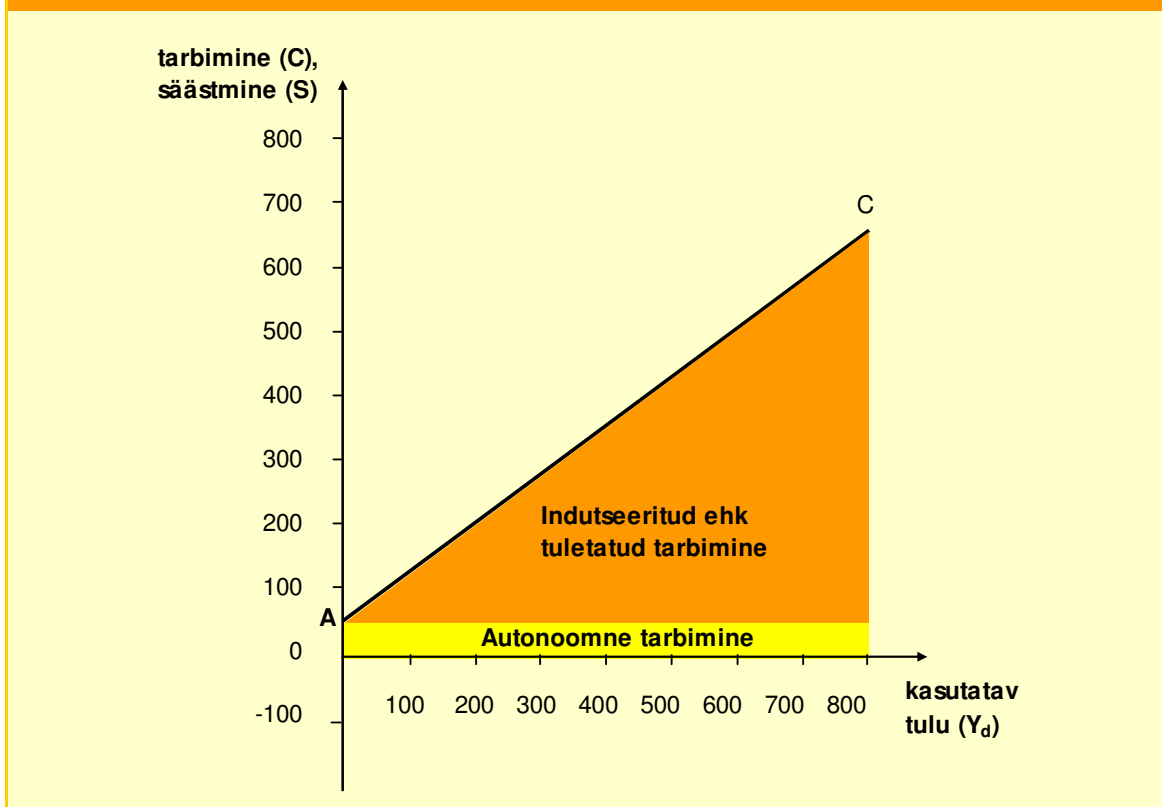
tähendab, et igast täiendavast eurost kulutatakse tarbimisele 75 euro senti.

Joonisel 3-1 on kujutatud tarbimisfunktsioon ning autonoomne ja indutseeritud tarbimine.

Graafikult on näha, et autonoomne tarbimine on olenemata tulutasemest alati sama suur.

Samal ajal indutseeritud tarbimine kasutatava tulu kasvades suureneb.

Joonis 3-1. Tarbimise jagunemine autonoomseks ja indutseeritud tarbimiseks

Lisaks tarbimise piirkalduvusele on võimalik leida ka **keskmist tarbimiskalduvust** (*average propensity to consume* – APC), mis näitab, mitu protsenti kasutatavast tulust kulutatakse tarbimisele. Valemina saab keskmist tarbimiskalduvust väljendada järgmiselt:

$$APC = \frac{C}{Y_d}$$

Kasutades eelpool toodud andmeid, on keskmine tarbimiskalduvus $APC = \frac{425}{500} = 0,85$, kui

kasutatav tulu on 500 eurot ja $APC = \frac{500}{600} = \frac{5}{6} \approx 0,83$, kui kasutatav tulu on 600 eurot. Seega

langeb keskmine tarbimine 85%-lt 83%-le, kui kasutatav tulu kasvab 500 eurolt 600 euroni.

Tarbimisest ülejääv kasutatav tulu **säästetakse**. Seega saab säästu (*saving*) väljendada järgmiselt:

$$S = Y_d - C$$

Asendades antud võrrandisse tarbimisfunktsiooni $C = C_0 + cY_d$, saame **säästmisfunktsiooni**:

$$S = Y_d - (C_0 + cY_d) \Rightarrow S = -C_0 + (1-c)Y_d$$

Sarnaselt tarbimise piirkalduvusele saab leida ka **säästmise piirkalduvuse** (*marginal propensity to save* - MPS), mis näitab kui suur osa kasutatava tulu ühest lisaeurost säästetakse. Võrrandina on säästmise piirkalduvus väljendatav järgmiselt:

$$s = MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d}$$

Leiame säästmise piirkalduvuse, kasutades eelpool toodud näidet. Kui kasutatav tulu on 500 eurot ja sellest kulutatakse tarbimisele 425 eurot, siis säästetakse 500-425=75 eurot. Kui kasutatav tulu tõuseb 600 euroni, siis kulutatakse tarbimisele 500 eurot ja säästetakse 600-500=100 eurot. Seega on säästmise piirkalduvus $MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d} = \frac{100-75}{600-500} = \frac{25}{100} = 0,25$, mis

tähendab, et igast täiendavast eurost säästetakse 25 eurosent.

Veel üks oluline mõiste on **keskmine säästmiskalduvus** (*average propensity to save* - APS), mis näitab mitu protsenti kasutatavast tulust säästetakse. Keskmine säästmiskalduvus on valemiga väljendatav järgmiselt:

$$APS = \frac{S}{Y_d}$$

Kasutades veelkord eelpool toodud andmeid, on keskmine säästmiskalduvus

$APS = \frac{75}{500} = 0,15$, kui kasutatav tulu on 500 eurot ja $APS = \frac{100}{600} = \frac{1}{6} \approx 0,17$, kui kasutatav

tulu on 600 eurot. Seega tõuseb keskmine säästmismäär 15%-lt 17%-ni, kui kasutatav tulu tõuseb 500 eurolt 600 euroni.

Tarbimise ja säästmise piirkalduvus väljendavad vastavalt tarbimis- ja säästmisfunktsiooni tõusu ning on seetõttu konstantsed suurused. Keskmine tarbimiskalduvus ja keskmine säästmiskalduvus aga sõltuvad kasutatavast tulust. Keskmine tarbimiskalduvus väheneb

kasutatava tulu suurenedes, keskmine säästmiskaldumus aga tõuseb, kui kasutatav tulu suureneb.

Kuna säästmisele kulutatakse see osa kasutatavast tulust, mis jääb tarbimata, siis kehtivad järgmised seosed:

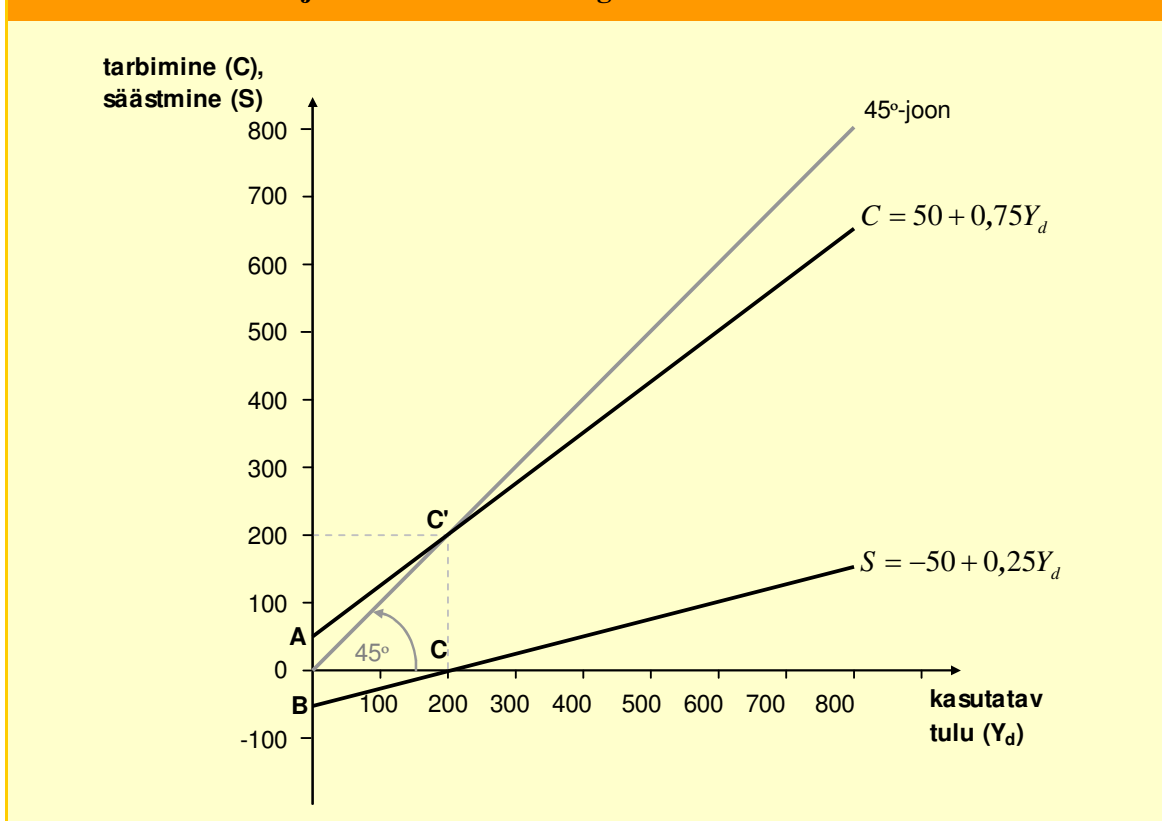
$$Y_d = C + S$$

$$MPC + MPS = 1 \text{ (ehk } c + s = 1)$$

$$APC + APS = 1$$

Kui autonoomne tarbimine (C_0) ja tarbimise piirkaldumus (c) on teada, saab leida tarbimis- ja säästmisfunktsiooni väärtused ükskõik millise kasutatava tulu taseme korral. Kasutades veelkord eelpool toodud näidet, kus autonoomne tarbimine oli 50 ja tarbimise piirkaldumus 0,75, saame antud funktsioonid kujutada graafiliselt nii nagu joonisel 3-2.

Joonis 3-2. Tarbimis- ja säästmisfunktsiooni graafiline esitus

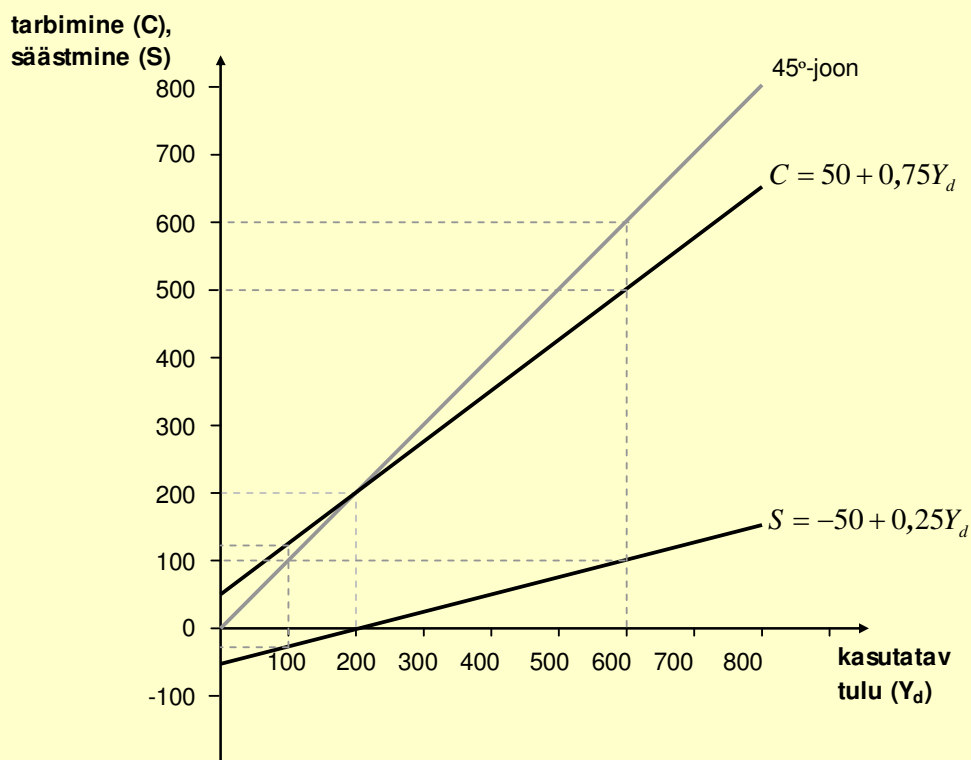

Antud joonisel kujutab autonoomset tarbimist punkt A ning indiviidide säästu juhul, kui kasutatav tulu on null kujutab punkt B. Punkt C märgib aga kasutatava tulu taset, mis on piisavalt kõrge, et indiviidid hakkaksid realselt säästma. Seda punkti nimetatakse ka **säästmisläveks**. Igal kasutatava tulu tasemel, mis jääb säästmislävest vasakule, elavad

tarbijad oma varasemalt kogutud säästude või laenude arvel. Seega on sääst negatiivne. Säästmislävest paremale jäävate kasutatava tulu tasemete korral on sääst positiivne. Antud juhul on säästmislävi $-50 + 0,25Y_d = 0 \Rightarrow Y_d = 200$ eurot. Tarbimisfunktsiooni graafikul kujutab säästmisläve punkt C' , mis on tarbimisfunktsiooni ja 45° -joone lõikepunkt.

Kui tarbimis- või säästmisfunktsiooni võrrand pole teada, on iga kasutatava tulu taseme korral võimalik leida tarbimise ja säästmise määra ka graafikult (vt joonis 3-3). Kui kasutatav tulu on 100 eurot, siis on tarbimine 125 eurot ja sääst -25 eurot. Selleks tuleb kasutatava tulu teljelt liikuda tarbimis- või säästmisfunktsioonini ning sealt kogukulutuste teljeni. Kuna kasutatav tulu on väiksem kui säästmislävi, siis on antud juhul tegemist negatiivse säästuga. Kui kasutatav tulu on 600 eurot, siis on tarbimine 500 eurot ja sääst 100 eurot. Kuna kasutatav tulu on suurem kui säästmislävi, on tegemist positiivse säästuga.

Joonis 3-3. Tarbimise ja säästu leidmine graafikult

Tarbimist ja säästmist mõjutavad tegurid:

1. **kasutatav tulu** – Tarbimisfunktsioon väljendab selgesti kasutatava tulu ja tarbimise vahelist seost. Mida suurem on kasutatav tulu, seda rohkem inimesed tarbivad. Samas ei suurene tarbimine tulu kasvades kasutatava tuluga sama kiiresti. Seega säästavad suurema sissetulekuga inimesed suurema osa oma sissetulekutest, kui väiksema

sissetulekuga inimesed. Kuna teatud esmased vajadused säilivad inimestel ka siis, kui neil tulu ei ole, siis ületab tarbimine madalate sissetulekute juures kasutatava tulu. Sellisel juhul toimub tarbimine kas varasemate säästude või laenamise arvel.

2. **tarbijate käsutuses olev likviidsete varade hulk** – Likviidsete varade all mõeldakse varasid, mida saab kiiresti ja ilma suuremate kulutusteta sularahaks vahetada, nagu valitsuse võlakirjad, börsil kaubeldavad aktsiad, tähtajalised hoiused, arvelduskontodel olev raha. Kui likviidsete varade hulk tõuseb, siis suureneb üldjuhul ka tarbimine.
3. **tarbijate käsutuses olev kestvuskauapade hulk** – Majandusteadlased on leidnud seose ka inimeste käsutuses olevate kestvuskauapade hulga ja tarbimise vahel. Kui inimeste käsutuses olevate kestvuskauapade hulk on suur, siis tarbimine väheneb, kui kestvuskauapade hulk on väike, siis tarbimine suureneb.
4. **intressimäärad** – Mida kõrgemad on pankade poolt pakutavad hoiuste intressimäärad, seda rohkem inimesed tõenäoliselt säästavad. Vastupidiselt, kõrgemad laenuintressid vähendavad tarbimist ning suurendavad säästmist, sest inimesed lükkavad suuremate ostude tegemise (näiteks uue auto või korteri soetamise) edasi.
5. **soov olla naabrist parem** – Inimeste tarbimist mõjutab ka teiste inimeste tarbimine. Kui naabrid ostavad endale uue auto, siis soovime ka ise endale uut ja veel paremat autot, isegi kui vana auto on veel töökorras.
6. **tarbijate ootused** – Kui inimesed arvavad, et hinnad hakkavad tõusma, siis nad suurendavad oma tarbimist: Samas, kui eeldatakse, et hinnad langevad, siis lükatakse tarbimist võimalusel edasi ning säästetakse rohkem. Kui inimesed arvavad, et paremad ajad on ees (näiteks eeldatakse, et palgad hakkavad tõusma), siis suurendavad nad üldjuhul oma kulutusi ning säästavad vähem. Samas, kui inimesed kardavad oma töökohti kaotada või eeldavad, et palku hakatakse kärpima, siis nad suurendavad säästmist ning lükkavad suurte ostude tegemise edasi.
7. **maksuseadused** – Ka riiklikud maksuseadused võivad säästmist ja tarbimist mõjutada. Näiteks, kui hoiustelt teenitud tuludele on kehtestatud tulumaks, siis pidurdab see säästmist ning suurendab tarbimist. Samas, kui riik hoiustele kehtestatud tulumaksumäära alandab, siis soodustab ta sellega säästmist ning tarbimine tõenäoliselt väheneb.

Kui muutub kasutatav tulu, siis väljendab seda liikumine piki tarbimisfunktsiooni graafikut. Kui aga muutub mõni teine tarbimist mõjutav tegur (näiteks tarbijate ootused, kredidivõimalused jne), siis muutub esialgse tarbimisfunktsiooni kuju.

3.2. Investeeringud

Selles alapunktis vaatleme kogukulutuste teist koostisosa: investeerimiskulutusi.

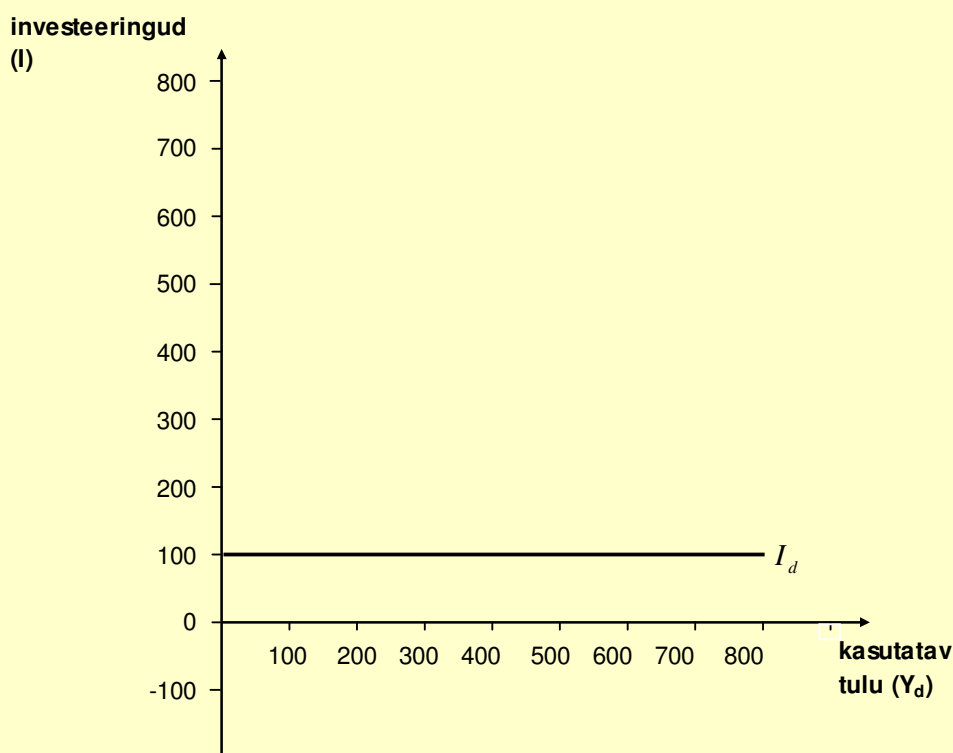
Investeeringud (*investments*) all mõeldakse kapitalikaupade või kaubavarude suurendamist.

Kapitalikaupade alla kuuluvad tootmises kasutatavad hooned, masinad ja seadmed.

Kaubavarude alla loetakse tooraine-, pooltoodete ning valmiskaupade varud.

Antud kahesektorilises majandusmudelis on investeerimiskulutused autonoomsed, s.t et need ei sõltu kasutatava tulu tasemest. Seega on investeerimiskulutusi määrav joon horisontaalne sirge (vt joonis 3-4).

Joonis 3-4. Investeeringute seos kasutatavast tulust

Investeeringute peamine mõjur on intressimäär. Kehtib seos: mida kõrgem on intressimäär, seda väiksem on investeeringute maht. Seega, kui toimuvad muutused intressimääras, siis investeerimisjoon nihkub. Kui intressimäärad tõusevad, siis investeeringute maht langeb ning intressimäärade langus toob kaasa investeeringute mahu kasvu.

Investeeringuid saab jagada planeeritud ja planeerimata investeeringuteks. **Planeeritud investeeringud** (I_d) kujutavad endast selliseid investeeringuid kapitalikaupadesse ja varudesse, mida ettevõtte on soovinud teha. **Planeerimata investeeringud** kujutavad endast

aga varude muutusi, mis tulenevad ettevõtete suutmatusest turusituatsiooni õigesti hinnata. Plaanimata ja planeerimata investeeringud kokku moodustavad **tegelikud investeeringud** (I). Plaanimata investeeringud erinevad tegelikest investeeringutest siis, kui majandus ei ole tasakaalus.

Kui majanduses toodetakse rohkem, kui tasakaalu tingimus ette näeb ($Y > Y^*$), siis hakkavad varud suurenema. Seega on tegelikud investeerimiskulutused suuremad kui planeeritud investeerimiskulutused ($I > I_d$). Ettevõtetele on see signaaliks, et nad on tootnud rohkem, kui majanduses vajatakse ning tootmismahd väheneb kuni saavutatakse tasakaal.

Kui tegelik tootmismahd on väiksem kui tasakaalu tingimustes ($Y < Y^*$), siis varud vähenevad. Seega on tegelikud investeerimiskulutused väiksemad kui planeeritud investeerimiskulutused ($I < I_d$). Sellisele olukorrale reageerib turg tootmise kasvuga. Tootmine kasvab seni, kuni saavutatakse tasakaal.

3.3. Tasakaal kahesektorilises majandusmudelis

Kuna vaatleme kahesektorilist majandust, siis koosnevad **kogukulutused** erasektori majapidamiskulutustest ja ettevõtete investeerimiskulutustest. Seega saab kogukulutused väljendada järgmise võrrandi abil:

$$AE = C + I_d \Rightarrow AE = C_0 + cY_d + I_d$$

Kahesektorilises majanduses valitseb **tasakaal**, kui on täidetud järgmised tingimused:

1. kogutoodang (kogutulu) on võrdne kogukulutustega - $Y = AE$;
2. kapitali väljavool võrdub kapitali sissevooluga ehk säästud võrduvad investeeringutega - $S = I_d$;
3. tegelikud investeeringud võrduvad planeeritud investeeringutega - $I = I_d$.

Joonisel 3-5 on kujutatud tasakaal lihtsas majandusmudelis. Antud joonisel kujutab 45°-joon kõiki neid punkte graafikul, kus kogutulu on võrdne kogukulutustega. Seetõttu on tasakaal punktis A, kus kogukulutuste joon $AE = C + I_d$ lõikub 45°-joonega. Kogukulutuste joon on saadakse, kui tarbimisfunktsiooni igale väärtusele liidetakse planeeritud investeeringute maht. Kuna planeeritud investeeringud on autonoomne suurus, s.t need ei sõltu kasutatava tulu tasemest, siis on kogukulutuste joon paralleelne tarbimisfunktsiooni graafikuga. Tasakaalu

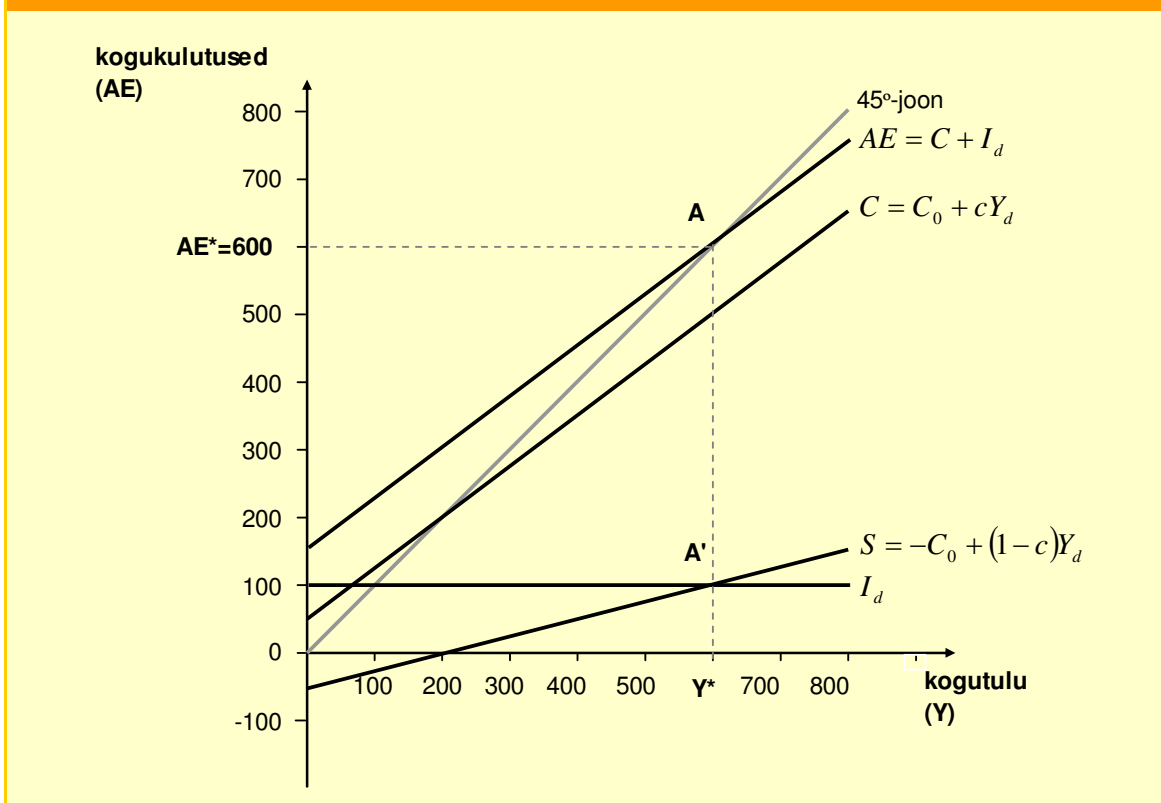
kogutulu (kogutoodangu) hulk on joonisel tähistatud Y^* ja kogukulutuste määr AE^* .

Tasakaalu korral on täidetud teinegi tingimus $S = I_d$ (vt punkt A').

Antud näite puhul on tasakaalu kogutoodangu maht $Y^* = 600$ eurot, säästus ja investeeringud on meie näite puhul tasakaalupunktis võrdsed 100 euroga ning tarbimine 500 euroga.

Kogukulutuste määr on seega $AE = C + I_d = 500 + 100 = 600$ eurot. Seega on täidetud ka tasakaalutingimus $Y = AE = 600$ eurot.

Joonis 3-5. Tasakaal lihtsas majandusmudel

4. EELARVE- JA RAHAPOLIITIKA

Alates Suurest Depressioonist on riigid püüdnud majandustsükleid mõjutada, et vähendada kriiside kestvust ja ulatust ning pidurdada buumi ajal majanduskasvu. Valitsustel on majanduse mõjutamiseks kaks hooba: fiskaal- ehk eelarvepoliitika ja raha- ehk monetaarpoliitika. Antud peatükis selgitataksegi, mida need majanduspoliitilised instrumendid endast kujutavad ja kuidas valitsused nende abil majandust mõjutada saavad.

4.1. Fiskaalpoliitika

Fiskaal- ehk **eelarvepoliitikaks** nimetatakse valitsuse tegevust majandusliku aktiivsuse mõjutamiseks maksude ja eelarvekulutuste kaudu. Muutused avaliku sektori kulutuste tasemes või maksupoliitikas mõjutavad kogunõudlust ja ka kogutoodangut (SKPd). Sisemajanduse koguprodukti vähenemine toob kaasa töötuse suurenemise, SKP tõus aga töötuse vähenemise. Fiskaalpoliitika võib olla nii automaatne kui situatsioonikohane.

Automaatne fiskaalpoliitika

Automaatse fiskaalpoliitika korral ei püüa valitsus majanduslikku aktiivsust oma tegevusega mõjutada, vaid loodab majandussüsteemi sisse ehitatud mehhanismide toimimisse. Neid fiskaalpoliitika vahendeid nimetatakse **automaatseteks stabilisaatoriteks**. Automaatsed stabilisaatorid toimivad ilma poliitilise sekkumise ja otsustusprotsessita ning kindlustavad avaliku sektori kulutuste muutumise, kui kogutulu või töötuseäär muutub.

Kui majanduses on langusperiood, siis pidurdavad automaatsed stabilisaatorid kogukulutuste vähenemist, inflatsioonilise kasvu faasis aga pärsvad kogukulutuste kasvu. Üheks automaatseks stabilisaatoriks on näiteks **üksikisiku tulumaks**. Langusperioodil majapidamiste sissetulekud vähenevad ning seetõttu väheneb ka tulumaksu laekumine riigieelarvesse. Kuna maksud vähenevad, siis jääb inimestele rohkem raha kätte, kui oleks neile jäänud siis, kui tulumaks ei oleks vähenenud. Seega toimub kogukulutuste vähenemine majanduslanguse korral tänu automaatsetele stabilisaatoritele aeglasemalt.

Inflatsioonilises situatsioonis toimivad automaatsed stabilisaatorid vastupidiselt. Kuna inimeste sissetulekud tõusevad, siis peavad nad rohkem tulumaksu maksma ning nende kogutulu kasvab aeglasemalt, kui see ilma maksudeta oleks kasvanud. Seetõttu on tarbimiskulutused väiksemad, kui need ilma automaatsete stabilisaatoriteta oleksid olnud ning inflatsioonisurve majandusele väheneb. Siiski tuleb meeles pidada, et automaatsed stabilisaatorid kujutavad endast vaid teatud pidurit, mitte ei kõrvalda majanduslangust või majandustõusu täielikult.

Teine rühm automaatseid stabilisaatoreid suurendab ja vähendab vajaduse korral valitsuse kulutusi. Need on näiteks **töötü abirahad** ja **sotsiaalabi**. Kui majandus on langusfaasis, siis suurenevad valitsuskulud automaatselt, sest sotsiaaltoetusi ja abirahasid saavate inimeste hulk suureneb. Majandustõusu ajal aga avaliku sektori kulutused vähenevad, sest nende inimeste hulk, kellel on õigus riigipoolset abi saada, langeb.

Situatsioonikohane fiskaalpoliitika

Situatsioonikohane ehk **aktiivne fiskaalpoliitika** nõuab valitsuse sekkumist majandusliku aktiivsuse mõjutamisel kas maksupoliitika või avaliku sektori kulutuste taseme muutmise näol. Lähtuvalt mõjust saab eristada kahte situatsioonikohase fiskaalpoliitika alaliiki:

1. **Ekspansiivse fiskaalpoliitikaga** on tegemist siis, kui valitsus suurendab avaliku sektori kulutusi või vähendab makse, tõstes seega kogunõudlust ja stimuleerides majanduskasvu. Seega saab ekspansiivset fiskaalpoliitikat rakendades suurendada kogutoodangut ning sulgeda languslõhe⁹.
2. **Kitsendav fiskaalpoliitika** kujutab endast avaliku sektori kulutuste vähendamist või maksude tõstmist eesmärgiga vähendada kogunõudlust ja takistada inflatsiooni kiirenemist. Kitsendava fiskaalpoliitikaga saab vähendada kogutoodangut ning sulgeda inflatsioonilõhe¹⁰.

Maksude ja avaliku sektori kulutuste muutmisel on majandusele erinev mõju. Avaliku sektori kulutuste suurendamine või vähendamine on kogunõudlusele otsene ja proportsionaalne mõju. Maksude muutmisel on kogunõudlusele aga kaudne ja vastassuunaline mõju. Kui maksutase tõuseb, siis majapidamiste kasutatav tulu väheneb ning seetõttu ka langeb ka kogunõudlus. Seevastu maksutaseme alanemine suurendab inimeste kasutatavat tulu ning

---

⁹ Languslõhe esineb juhul, kui reaalne kogutoodang on oma potentsiaalsest tasemest madalam. Sel juhul on tootmisressursid alakoormatud, ettevõtete tulud vähenevad ning tööpuudus kasvab.

¹⁰ Inflatsioonilõhega on tegemist juhul, kui tegelik kogutoodang on oma potentsiaalsest tasemest kõrgem. Seega on tootmisressursid tavalisest rohkem hõivatud, esineb tööjõu puudus ning hinnad ja palgad kasvavad kiiresti.

kogunõudlus suureneb. Samas kajastub vaid osa kasutatava tulu muutusest tarbimiskulutustes, sest tulutaseme muutus mõjutab ka säästmist.

Kuna vaid osa maksumäärade muutuse mõjust kajastub tarbimiskulutustes ja seega ka kogunõudluses, siis peab valitsus inflatsioonilõhe korral makse tõstma suuremas ulatuses, kui ta oleks pidanud vähendama avaliku sektori kulutusi. Sarnaselt peab majanduslanguse korral maksude vähendamine toimuma suuremas ulatuses kui avaliku sektori kulutuste kasv, et mõju kogutoodangule oleks sama suur.

Aktiivse fiskaalpoliitika teostamisel tuleb arvestada järgmiste probleemidega:

1. **Eelarve puudujäägi tekkimine** – Kui valitsus alandab majanduslangusega võitlemiseks maksumäärasid, siis vähenevad ka riigi tulud, avaliku sektori kulutusi suurendades tõusevad aga riigi kulutused. Seega võib ekspansiivse fiskaalpoliitika rakendamine tuua kaasa eelarve puudujäägi tekkimise. Puudujääki saab finantseerida kas laenu või raha emiteerimise abil. Laenamine suurendab riigi tulevase maksukohustusi, raha emiteerimine on aga inflatsiooni allikaks.
2. **Väljatõrjeefekt** – Kui ekspansiivse fiskaalpoliitika tõttu tekkinud eelarvedefitsiit kaetakse laenurahaga, võib see eralaenajad eemale tõrjuda. Kuna valitsuse laenud vähendavad erasektorile kättesaadavaid laenuressursse, võivad intressimäärad tõusta, muutes laenu saamise eraisikutele ja ettevõtetele raskemaks. Kuna laenu saamine on raskendatud, siis on inimestel vähem raha tarbimiseks ning firmadel vähem raha investeringute tegemiseks.
3. **Inflatsioonioht** – Kui valitsus otsustab eelarvedefitsiidi finantseerimiseks raha juurde trükkida, siis suureneb rahapakkumine ning hinnad tõusevad. Seega tekitab valitsus raha juurde emiteerides inflatsiooni.
4. **Poliitiline surve eelarvele** – Fiskaalpoliitika on tihti seotud ka poliitiliste probleemidega, kuna tihti on majanduse olukorra parandamiseks vaja teha ebapopulaarseid otsuseid nagu maksude tõstmine või avaliku sektori kulutuste alandamine. Mida lähemal on valimised, seda väiksem on poliitiline tahe vajalikke otsuseid teha.
5. **Viitajad poliitika rakendamisel** – Kuna maksumäärade või avaliku sektori kulutuste muutmine nõuab poliitilisi otsuseid, siis võivad vajalikud meetmed rakenduda alles pika aja möödudes ning majanduse olukorra parandamiseks vastu võetud otsused ei pruugi enam piisavalt efekti omada. Samuti võivad rakendatavad abinõud kutsuda esile soovitud vastupidise protsessi, kui situatsioonikohane fiskaalpoliitika pole õigesti ajastatud. Näiteks võib eelarvekulutuste suurendamine majandustõusu ajal viia

majanduse ülekuumenemiseni, tuues kaasa kiire hinna- ja palgakasvu ning tootlikkuse languse. Eristatakse sisemist ja välist viitaega. **Sisemine viitaeg** on ajaperiood hetkest, kus majanduspoliitiliste meetmete rakendamine osutub vajalikuks, hetkeni, mil need otsused vastu võetakse. **Väline viitaeg** on ajaperiood hetkest, mil vajalikud meetmed kasutusele võeti, hetkeni, kui need mõju avaldasid.

4.2. Rahapoliitika

Raha- ehk **monetaarpoliitika** on poliitika, mis kasutab inflatsiooni ja majanduskasvu mõjutamiseks rahapakkumise¹¹ ja intressimäärade muutmist. Rahapoliitikat teostab poliitiliselt sõltumatu keskpank, kelle eesmärgiks on enamasti üldise hinnataseme stabiilsuse tagamine. Rahapoliitika võib olla automaatne või situatsioonikohane.

1. **Automaatne** ehk **passiivne rahapoliitika** kujutab endast teatud reeglite kogumit, mida keskpank oma igapäevaste toimingutega muuta ei saa, nagu kommertspankadele kehtestatud usaldusnormatiivid.
2. **Situatsioonikohase** ehk **aktiivse rahapoliitikaga** on tegemist siis, kui rahapoliitilisi otsuseid teeb keskpank. Situatsioonikohasel rahapoliitikal on kaks alaliiki:
  - a. **Ekspansiivset rahapoliitikat** kasutatakse siis, kui majanduse tasakaal on punktis, kus tegelik kogutoodang on alla potentsiaalset taset. Ekspansiivse rahapoliitika korral tõstab keskpank rahapakkumist, mille tulemusena intressimäär alaneb. Kui intressimäär alaneb, siis investeeringud kasvavad, sest laenu raha muutub odavamaks. Suuremad investeeringud omakorda põhjustavad kogunõudluse ja seega ka kogutoodangu kasvu.
  - b. **Kitsendavat** ehk **ranget rahapoliitikat** kasutatakse siis, kui inflatsioon on liiga kõrge. Kitsendava rahapoliitika korral vähendab keskpank rahapakkumist, mistõttu intressimäärad tõusevad ja investeeringud vähenevad. See omakorda vähendab kogunõudlust ja seega ka kogutoodangut.

Keskpank saab rahapoliitika rakendamisel kasutada järgmisi instrumente:

1. **Diskontomäär** on intressimäär, mille alusel tasuvad kommertspangad kekspangale sealt võetud laenude eest. Kui majandus on langusfaasis, võib keskpank diskontomäära alandada, muutes kommertspankadele raha laenamise keskpangast

---

¹¹ Rahapakkumine all mõistetakse majanduses ringluses oleva raha hulka konkreetsel ajahetkel.

odavamaks. Seetõttu saavad pangad suurendada oma klientidele antavate laenude mahtu. Kuna erasektori käsutuses on rohkem raha, siis tarbimine ja investeerimine suurenevad, tõstes kogunõudlust ja kogutoodangut. Diskontomäära tõstmisel on vastupidine efekt. Kuna keskpangalt raha laenamine muutub kallimaks, siis on kommertsbankad sunnitud klientidelt neile antud laene tagasi nõudma. Seega jääb erasektorile vähem raha kätte, mistõttu tarbimine ja investeeringud vähenevad ning kogunõudlus langeb. Seetõttu kasutab keskpank diskontomäära tõstmist majanduse jahutamiseks.

Diskontomäärast sõltub ka kommertsbankade välja antavate laenude intressimäär. Kui keskpank tõstab diskontomäära, siis muutub raha laenamine kommertsbankadele kallimaks, mistõttu nad tõstavad ka oma klientidele antavate laenude intresse. Kõrgemad intressid vähendavad aga laenamissoovi. Kui diskontomäära alandatakse, siis langetavad ka kommertsbankad oma intressimäärasid, mistõttu muutub laenamine odavamaks. Seega kasutatakse diskontomäära alandamist majanduse langusfaasis, et kogukulutusi stimuleerida. Inflatsioonilise majandusolukorra puhul püüab keskpank aga kogunõudluse kasvu diskontomäära tõstmisega pidurdada.

2. Keskpank on kehtestanud kommertsbankadele **kohustusliku reservinõude**, mis kujutab endast teatud protsenti bankade kogutud hoiuste mahust, mida need on kohustatud hoiustama sularahas või deposiidina keskpangas. Kui keskpank alandab kohustusliku reservi nõuet, siis saavad kommertsbankad laenata välja rohkem raha ja elavdada seeläbi majandust. Kui keskpank tõstab reservinõuet, siis on kommertsbankad sunnitud osa laenudest sisse nõudma. Iga sissenõutud laen põhjustab aga hoiuste sama suure vähenemise. Seega alandab keskpank reservinõuet majanduse langusfaasis ning tõstab inflatsioonifaasis, et rahapakkumist kokku tõmmata.
3. **Avaturu operatsioonid** kujutavad endast valitsuse võlakirjade ostu või müüki avatud turgudel. Langusperioodil ostab keskpank turgudelt valitsuse võlakirju kokku, et rahapakkumist ja seeläbi ka kogukulutusi suurendada. Inflatsioonilises majandusolukorras müüb keskpank valitsuse võlakirju, vähendades seega ringluses oleva sularaha hulka. Seega rahapakkumine langeb ja kogukulutused vähenevad.

Rahapoliitika efektiivsus on kõige väiksem majanduse pöördepunktides, kus kasv pöörduv languseks või vastupidi. Näiteks, kui majandus on kiire kasvu faasis, kus hinnatõus on kiire võib keskpank püüda tarbimist piirata intressimäära tõstmise abil. Samas, kuna ootused tuleviku suhtes on optimistlikud, siis ei pruugi majapidamised ja ettevõtted laenamist (ja selle abil finantseeritavaid kulutusi) vähendada, olenemata laenuraha kallinemisest. Sellise

käitumise põhjuseks on inimeste eeldus, et hinnad ja palgad tõusevad veelgi ning nende kulutused on põhjendatud. Siiski ei kesta buum lõpmatult ning majanduslangus on paratamatu. Seega ei pruugi keskpanga ponnistused majandustsükleid leevendada alati piisavalt efektiivsed olla.

Ka rahapoliitika rakendamine on seotud viitajaga. Fiskaalpoliitikat on demokraatlikus ühiskonnas raskem rakendada kui rahapoliitikat, sest selleks vajalik otsustusprotsess võtab kaua aega. Samas on fiskaalpoliitilised mõjutused pärast meetmete kasutuselevõttu majanduses kiirelt tunda. Rahapoliitikat seevastu saab kiirelt muuta. Samas ei avaldu rahapakkumise või intressitaseme muutuste mõjud majanduses kohe. Seega on rahapoliitikal on lühem sisemine, kuid pikem väline viitaeg kui fiskaalpoliitikal.

SÕNASTIK

Amortisatsioon – *depreciation* – summa, mille võrra seadmed ja masinad vananedes oma väärtust kaotavad.

Automaatne fiskaalpoliitika – *automatic fiscal policy* – fiskaalpoliitika, mis toimib ilma valitsuse sekkumiseta.

Automaatne rahapoliitika – *automatic monetary policy* – teatud reeglite kogum, mida keskpank oma igapäevaste toimingutega muuta ei saa.

Automaatsed stabilisaatorid – *automatic stabilizers* – fiskaalpoliitika instrumendid, mis toimivad ilma poliitilise sekkumise ja otsustusprotsessita ning kindlustavad avaliku sektori kulutuste muutumise, kui kogutulu või töötuseäär muutub.

Autonoomne tarbimine – *autonomus consumption* – tarbimine, mis ei sõltu kasutatavast tulust ning säilib ka siis, kui kasutatav tulu võrdub nulliga.

Avaturu operatsioonid – *open-market operations* – rahapoliitilised vahendid, mille korral keskpank kas ostab või müüb valitsuse võlakirjasid avatud turgudel.

Diskontomäär – *discount rate* – intressimäär, millega kommerts pangad saavad keskpangalt raha laenata.

Ekspansiivne fiskaalpoliitika – *expansionary fiscal policy* – aktiivse fiskaalpoliitika alaliik, mille korral suurendab valitsus avaliku sektori kulutusi või vähendab makse eesmärgiga stimuleerida majandust.

Ekspansiivne rahapoliitika – *expansionary monetary policy* – aktiivse rahapoliitika alaliik, mille korral tõstab keskpank kogunõudluse suurendamiseks rahapakkumist.

Esmased netotulud välismaalt (netosissetulekud välismaalt) – *net income from abroad* – teistest riikidest saadud esmased tulud, millest on maha arvestatud teistele riikidele makstud esmased tulud.

Fiskaalpoliitika (eelarvepoliitika) – *fiscal policy* – valitsuse tegevus majandusliku aktiivsuse mõjutamiseks maksude ja eelarvekulutuste kaudu.

Indutseeritud tarbimine (tuletatud tarbimine) – *induced consumption* – see osa tarbimisest, mis sõltub otseselt kasutatavast tulust.

Inflatsioonilõhe – *inflationary gap* – suurus, mille võrra on kogutoodang potentsiaalsest SKPst suurem.

Investeeringimine – *investment* – kapitalikaupade ja kaubavarude suurendamine. Investeeringud jagunevad planeeritud ja planeerimata investeeringuteks.

Juhtivad indikaatorid – *leading indicators* – majandustsüklite prognoosimiseks kasutatavad näitajad, mis muutuvad enne majandustsüklit.

Järgnevad indikaatorid – *lagging indicators* – majandustsüklite prognoosimiseks kasutatavad näitajad, mis muutuvad pärast majandustsüklit.

Kasutatav tulu – *disposable income* – tulu, mida inividid saavad tarbimiseks ja säästmiseks kasutada.

Kaudsed maksud – *indirect taxes* – kaupadele ja teenustele kehtestatud maksud, mida tarbija maksab vaid siis, kui ta neid konkreetseid tooteid ja teenuseid tarbib (näiteks aktsiisi- ja käibemaks).

Keskmine säästmiskaldumus – *average propensity to save* – säästmise ja kasutatava tulu suhe, mis näitab, mitu protsenti kasutatavast tulust säästetakse.

Keskmine tarbimiskaldumus – *average propensity to consume* – tarbimiskulutuste ja kasutatava tulu suhe, mis näitab, mitu protsenti kasutatavast tulust kulutatakse tarbimisele.

Kitsendav fiskaalpoliitika (range fiskaalpoliitika) – *contractionary fiscal policy* – aktiivse fiskaalpoliitika alaliik, mille korral vähendab valitsus avaliku sektori kulutusi või tõstab makse eesmärgiga vähendada kogutoodangut ning pidurdada inflatsiooni.

Kitsendav rahapoliitika (range rahapoliitika) – *contractionary monetary policy* – aktiivse rahapoliitika alaliik, mille korral vähendab keskpank kogunõudluse pidurdamiseks rahapakkumist.

Kodumajapidamine (majapidamine) – *household* – ühise eelarvega majandavate inimeste hulk.

Kogukulutused – *aggregate expenditures* – kulutused kodumaistele toodetele ja teenustele, mida inividid igal tulutasemel soovivad teha. Kogukulutuste komponendid on: erasektori tarbimiskulutused, ettevõtete investeeringukulutused, avaliku sektori kulutused ja puhas-eksport.

Kogunõudlus – *aggregate demand* – rahvamajanduse kodutoodang (kodumaiseid tooted ja teenused), mida majandussubjektid soovivad ja on võimelised igal antud hinnatasemel tarbima.

Kogupakkumine – *aggregate supply* – rahvamajanduse kogutoodang (kodumaiseid tooted ja teenused), mida ettevõtted tahavad ja suudavad igal antud hinnatasemel pakkuda, ceteris paribus.

Kohustuslik reservinõue – *legal reserve requirement* – teatud protsents pankade kogutud hoiuste mahust, mida need on kohustatud hoiustama sularahas või deposiidina keskpangas.

Kulupõhine inflatsioon – *cost-pull inflation* – inflatsioon, mille toob kaasa tootmiskulude kasvust tingitud kogupakkumise vähenemine. Kulupõhine inflatsioon esineb tavaliselt vaid siis, kui majandus on üle kuumenenud ning töötus on langenud alla töötuse loomuliku määra.

Languslõhe – *recessionary gap* – suurus, mille võrra on kogutoodang potentsiaalsest SKPst madalam.

Lisandväärtus – *value added* – turuväärtuses kogutoodang, millest on maha lahutatud tootmissisendite väärtus.

Majanduskasv – *economic growth* – riigi rikkuse pikaajaline suurenemine, mida mõõdetakse kogutoodangu (SKP) kasvuga.

Majanduskriis – *trough* – majandustsükli kõige madalam punkt, kus ettevõtted toodavad alla oma tootmisvõimsuse, tööpuuduse tase on väga kõrge ning paljud ettevõtted pankrotistuvad.

Majanduslangus (retsessioon) – *recession* – majandustsükli faas, kus kogutoodangu langus kestab vähemalt kaks järjestikust kvartalit.

Majandustsükkel (äri-tsükkel) – *business cycle, economic cycle* – majandusliku aktiivsuse (reaalse kogutoodangu või reaalse SKP kasvutempo) perioodiline kõikumine. Majandustsükli faasid on haripunkt (tipp), langus (retsessioon), madalseis (kriis) ja tõus (ekspansioon).

Majandustõus (taastumine) – *expansion* – majandustsükli faas, kus tarbijate kulutused kasvavad, ettevõtted tõstavad toodangut ning tööpuudus väheneb.

Makroökonomiline tasakaal – *macroeconomic equilibrium* – kogupakkumise- ja kogunõudluskõvera lõikepunkt; olukord, kus keskmiselt ostavad tarbijad kõik ettevõtete poolt pakutava antud hinnataseme korral ära.

Nominaalne SKP – *nominal GDP* – jooksevhindades ehk antud aasta hindades mõõdetud sisemajanduse koguprodukt.

Nõudluspoolne inflatsioon – *demand-pull inflation* – inflatsioon, mille tekkepõhjuseks on kogunõudluse suurenemine ning sellega kaasnev hindade tõus.

Ostujõu pariteet – *purchasing power parity (PPP)* – tingimus, mille järgi on valuuta ostujõud nii sise- kui välismaal võrdne.

Otsesed maksud – *direct taxes* – maksud, mis ei sõltu tarbimisest ning mida makstakse otseselt teenitud tulude, omandi või palgafondi pealt (näiteks tulu-, sotsiaal- ja maamaks).

Potentsiaalne SKP – *potential GDP* – kogutoodang, mida oleks võimalik toota, kui ühiskond rakendaks kõiki oma ressursse täielikul määral.

Rahapakkumine – *money supply* – majanduses ringluses olev rahahulk konkreetsel ajahetkel.

Rahapoliitika (monetaarpoliitika) – *monetary policy* – poliitika, mis kasutab inflatsiooni ja majanduskasvu mõjutamiseks rahapakkumise ja intressimäärade muutmist.

Rahvamajanduse koguprodukt (RKP) – gross national product (GNP) – kogutoodang, mis on toodetud aasta jooksul antud riigi kodanike ja ettevõtete poolt.

Reaalne SKP – real GDP – püsivhindades (baasaasta hindades) mõõdetud sisemajanduse koguprodukt ehk inflatsiooniga korrigeeritud SKP.

Sisemajanduse koguprodukt (SKP) – gross domestic product (GDP) – aasta jooksul antud riigi territooriumil toodetud lõpptoodangu ja -teenuste koguväärtus.

Sisemine viitaeg – inside lag – ajaperiood hetkest, kus majanduspoliitiliste meetmete rakendamine osutub vajalikuks, hetkeni, mil need otsused vastu võeti.

Situatsioonikohane fiskaalpoliitika (aktiivne fiskaalpoliitika) – discretionary fiscal policy – fiskaalpoliitika, mis nõuab valitsuse sekkumist majandusliku aktiivsuse mõjutamisel kas maksupoliitika või avaliku sektori kulutuste muutmise näol.

Situatsioonikohane rahapoliitika (aktiivne rahapoliitika) – discretionary monetary policy – rahapoliitika, mille korral teeb rahapoliitilisi otsuseid keskpank.

SKP deflaator – GDP deflator – hinnaindeks, mis mõõdab SKP komponentide keskmise hinna muutust baasperioodi suhtes: $SKP\ deflaator = \frac{nominaalne\ SKP}{reaalne\ SKP} \cdot 100$.

SKP lõhe – GDP gap – potentsiaalse ja tegeliku SKP vahe.

SKP per capita – GDP per capita – riigi sisemajanduse koguprodukt ühe inimese kohta.

Sääst – saving – kasutatava tulu osa, mida ei kulutata tarbimisele.

Säästmise piirkalduvus – marginal propensity to save – parameeter, mis näitab, kui suur osa kasutatava tulu ühest lisäühikust säästetakse.

Tarbimine – consumption – isikute vajaduste rahuldamiseks tehtud kulutused toodete ja teenuste ostmiseks.

Tarbimise piirkalduvus – marginal propensity to consume – parameeter, mis näitab, kui suur osa kasutatava tulu ühest lisäühikust kulutatakse tarbimiseks.

Tipp (buum, õitseng) – peak – aeg majandustõusu ja –languse vahel, kus ettevõtted toodavad kas täisvõimsusega või peaaegu täisvõimsusega ja tööpuudus on madal ning enamasti leiavad kõik soovijad töö.

Tootlikkus – productivity – valmistatud toodete või pakutud teenuste hulk ühe sisendühiku (aeg, kapital, inimkapital) kohta.

Tsüklilise töötus – cyclical unemployment – tööpuudus, mis tekib majanduslanguse ajal kui reaalne SKP langeb alla oma potentsiaalse taseme.

Tulusiirded – *transfer payments* – maksed, mida avalik sektor teeb indiviididele, ettevõtetele, aga ka avaliku sektori sellistele institutsioonidele, mis ei tooda kaupu ja teenuseid. Tulusiiretest moodustavad suurima osa sotsiaalkindlustusmaksed.

Täistööhõive – *full employment* – tööhõive määr, mis saavutatakse siis, kui töötuse reaalne määr võrdub töötuse loomuliku määraga. Seega leiavad kõik, kes antud palgamäära korral töötada soovivad ka töö.

Töötuse loomulik määr (töötuse naturaalne määr, täishõive töötuse määr) – *natural rate of unemployment* – töötuse määr, mis säilib ka majandusliku stabiilsuse perioodil. Töötuse loomuliku määra korral võrdub tegeliku kogutoodang (SKP) potentsiaalse kogutoodanguga ning töö kaotanute määr võrdub töö leidnute määraga.

Viitaeg – *time lag* – raha- või fiskaalpoliitika elluviimiseks või tagajärgede ilmnemiseks kuluv aeg.

Väline viitaeg – *outside lag* – ajaperiood hetkest, mil vajalikud meetmed kasutusele võeti, hetkeni, mil need mõju avaldasid.

Väljatõrjumine – *crowding out* – erainvesteeringute vähenemine seetõttu, et valitsus finantseerib eelarvedefitsiiti laenuga.

Ühtivad indikaatorid – *coincident indicators* – majandustsüklite prognoosimiseks kasutatavad näitajad, mis muutuvad SKPga samaaegselt.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Eier, R. (2008). Juhtivindeksite koostamine majandustsüklite prognoosimiseks Eestis. Tartu: Tartu Ülikool. [WWW]
<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/6402/eierruta.pdf;jsessionid=55CA61906BF0387172317CC9C675CF0A?sequence=1>. (13.08.2011).
2. Hyman, D. N. (1992). Macroeconomics. 2nd ed. Boston: Irwin.
3. Kerem, K., Randver, M. (2007). Mikro- ja makroökoonoomika põhikursus. 5. trükk. Tallinn: Külim.
4. Kerem, K. jt (1998). Makroökoonoomika teooriad ja mudelid. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
5. Majandusõpetuse alused II. Harjutused ja ülesanded. (2004)./ koostaja SA Eesti Kutsehariduse Reform, Viktor Arhipov jt. Tallinn: Eesti Ärikoolitusprogramm.
6. Majandusõpik gümnaasiumile. (2005)./ koostaja Eesti Kaubandus- ja tööstuskoda, Epp Vodja. Tallinn: Iloprint.
7. Slavin, S. L. (1996). Macroeconomics. 4th ed. Chigaco [etc.]: Irwin.
8. Tamla, K. (2003). Majandustsüklid ja nende olemus siirderiikides. - Kroon ja Majandus, 2. [WWW]
http://www.eestipank.info/pub/et/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/kroon_majandus/_2003/_2003_2/_13-15tamla.pdf?ok=1 (03.08.2011).
9. Varimajandus Eestis 2010 (elanike hinnangute alusel). (2011)./ koostaja Eesti Konjunkturiinstituut, Elmar Orro. Tallinn [Online]
[http://www.ki.ee/publikatsioonid/valmis/Varimajandus_Eestis_2010_\(elanike_hinnangute_alusel\).pdf](http://www.ki.ee/publikatsioonid/valmis/Varimajandus_Eestis_2010_(elanike_hinnangute_alusel).pdf) (11.07.2011).